

17. VE 18. YÜZYIL KIBRIS KADI SİCİLLERİNE GÖRE
KÖLELİK İDDİASI KARŞISINDA HÜRLER VE
ÂZATLILAR *

Freemen and Freedmen against Claim of Slavery According
to Cyprus Qadi Records between 17th and 18th Centuries

Ümit GÜLER**

*

Özet

Bu çalışmada 17. ve 18. yüzyıl Kıbrıs şer‘î mahkeme kayıtlarında yer alan köleliğin veya hürlüğüne dava konusu edildiği vakalar incelenmiştir. Araştırmada bu davaların temel olarak iki kategoriye ayrıldığı ortaya çıkmıştır. Bunların birincisini âzatlık, ikincisini ise hürlük davaları oluşturmaktadır. Âzatlık davaları genellikle âzat edilen kölelerin âzatlıklarının inkârı sebebiyle meydana gelmiştir. Burada davacılar kimi zaman mevlalar (köle sahipleri) kimi zaman da âzatlılar ya da köleler olabilmiştir. Çalışmada 32 adet âzatlık davasının 28’inde (%88) âzatlığın ispatlandığı 4’ünde ise ispatlanamadığı ortaya çıkmıştır. Âzatlıların kazandığı davaların neredeyse tamamı âzatlık işlemine şahitlik eden “hür” kişilerin mahkeme huzuruna çıkarak bu durumu beyan etmeleriyle sağlanmıştır.

Hürlük davaları ise dolandırıcı olarak adlandırılacak kişilerce hür kişilerin köle olarak satılmaları neticesinde ortaya çıkmıştır. Bununla beraber kimi zaman kasıtlı ya da kasıtsız olarak hür kişilere yönelik kölelik iddiasında bulunulması da bu davaların sebepleri arasında yer almıştır. Hürlük iddiasıyla açılan tüm davalar, hürriyet arayışında olan davacılar lehine sonuçlanmıştır. Bu bağlamda kölelik isnadına maruz kalan ya da köle olarak satılan kişilerin Kıbrıs halkından olmadıkları, buna rağmen hürlüklerini ispatlama ve elde etme imkânına kavuştukları da gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Kıbrıs, Kölelik, Âzatlı, Hürriyet

---

* Makale Gönderim Tarihi: 25.05.2017- Makale Kabul Tarihi: 23.06.2017. Bu makale, 26-28 Nisan 2017 tarihlerinde Ömer Halisdemir Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu’nda sunulan 'XVII ve XVIII. Yüzyıl Kıbrıs’ında Hürriyet Arayışı: Kölelik İddiası Karşısında Hürler ve Âzatlılar' adlı bildirinin genişletilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi, e-posta: umit.guler@batman.edu.tr

Abstract

In this study, cases, in which slavery or freedom was in dispute in the 17th and 18th century Cyprus ecclesiastical court records, were analyzed. In the research, these cases were revealed to be separated into two categories basically. The first category includes emancipation cases; while the second category includes freedom cases. Emancipation cases usually occurred because the emancipations of freed slaves were denied. Hereby, claimants could have been sometimes Masters (slave owners) and sometimes freedmen or slaves. In this study, of the 32 emancipation suits, it was revealed that in 28 cases (88%) the emancipation was proved, but unproved in 4 cases. Nearly all cases that the freedmen won were made by “free” individuals who appeared at the court and became witness and gave their statements for freedmen.

Freedom cases, on the other hand, emerged due to the fact that freemen were sold as slaves by individuals who can be called as fraudulent. Nonetheless, sometimes intentional and sometimes unintentional slavery claims against free people took place among the causes of these cases. All cases opened with the claiming for freedom resulted in favor of claimants who were in search of liberty. In this context, it was observed that the individuals either exposed to the imputation of slavery or sold as slaves were not from Cyprus; however, they proved their freedom and attained their liberty.

Keywords: Ottoman, Cyprus, Slavery, Freedmen, Freedom

Giriş

Bilindiği üzere köleliğin tarihi çok eskilere uzanmaktadır. Nitekim kölelik, İslâm’ın geldiği dönemde de gerek Arap yarımadasında gerekse dünya genelinde oldukça yaygın bir durumdaydı. İslâm dini, birtakım şartların da etkisiyle onu doğrudan kaldırmamış olsa da kölelere insanca muamele yapılması¹ ve köleliğin zaman içerisinde eritilmesi için etkili tedbirler almıştır. Köleliğin kaynaklarının sadece savaş esirleri² ve

---

¹ “Allah’a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Sonra anaya, babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, akraba olan komşulara, yakın komşulara, yanında bulunan arkadaşına, yolda kalanlara, **sahip olduğunuz kölelere** iyilik edin. Şüphesiz Allah, kibirlenen ve övünen kimseyi sevmez.” Nisa, 4/36.

“Köleleriniz kardeşlerinizdir. Allah Teâla onları ellerinizin altına (emaneten) koymuştur. Kimin kardeşi eli altında ise, yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin, onlara yapamayacağı iş buyurmayınız, eğer buyurursanız yardım ediniz.” Buhârî, “İtk”, 15; Müslim, “Eymân”, 40; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 133; Tirmizî, “Birr”, 29. “...Herhangi biriniz kölesine kölem, câriyem diye seslenmesin; “Oğlum, kızım” diye hitap etsin...” Buhârî, “İtk”, 17. Geniş bilgi için bkz. Abdullah Nâsîh Ulvân, *Nizâmü’r-rık fi’l-İslâm*, s. 29-35.

² Köleliğin cari olduğu dönemde dahi bu hükmün tatbiki için savaşın şer’î esaslara uygun olması gerekmektedir. Gerekli şartlar için bkz. Ulvân, *Nizâmü’r-rık*, s. 19-28. Bunun yanı sıra, köleleştirme bir zorunluluk olmayıp savaş esirlerine uygulanacak alternatif muamelelerden sadece bir tanesidir. Zira esirler fidye karşılığı veya esir değişimi yoluyla da serbest bırakılabilir ya da peygamberimizin uygulamalarında da olduğu üzere karşılıksız olarak

köle çocuklarıyla sınırlı tutulması bu tedbirler arasında olduğu gibi, mevcut kölelerin âzat edilmesi ve köleliğin zaman içerisinde sonlanması için köle âzat edeni büyük uhrevi mükâfatla müjdeleme, çeşitli günahların kefareti olarak köle âzat etmeye yönlendirme gibi birçok tedbir de alınmıştır.³ Bu tedbirler tarihî süreçte muhtelif sebeplerle tam olarak istenen sonucu doğurmamış olsa da, köleliğin İslâm dünyasında bilhassa Batı'ya nazaran çok daha insani bir boyuta evrilmesini sağlamış ve birçok kişiyi köle âzat etmeye yönlendirmiştir.

İncelenen döneme ait kadı sicillerinde, çok sayıda Müslüman'ın Allah rızası için kölelerini âzat ettikleri tespit edilmiştir. Hürriyetleri inkâr edilen âzatl kölelerin tamamına yakınının dünyevi bir karşılığı olmaksızın sırf Allah rızası için âzat edildikleri, fakat kendilerini âzat eden mevlâlarının vefatından sonra vâris ve vasi gibi kişilerce âzatlıklarına -kasıtlı ya da kasıtsız- karşı çıkıldığı olmuştur. Kölelik iddiası karşısında âzatlılar, davacı ya da âzatlık talepleri sebebiyle davalı olarak mahkeme huzurunda hürriyetlerini ispatlama arayışına girmişler ve bunda da büyük oranda başarılı olmuşlardır. Bunların haricinde davalı ya da davacı olarak çeşitli sebeplerle âzatlık iddiasında bulunup bunu ispatlayamayan köleler de olmuştur. Âzatlık davalarıyla ilgisinden ötürü onlar da araştırma çerçevesine dâhil edilmiştir.

İslâm'da hür kişilerin köle olarak satılması veya köleleştirilmek istenmesi tamamen gayrimeşru bir eylem olmakla beraber ilgili dönem Kıbrıs'ında bunun nadir de olsa örnekleri olmuştur. Dolayısıyla âzatlılara yönelik kölelik iddiaları çok daha yaygın bir vakıadır. Bunun temel nedeni âzatlıların ellerinde itknâmelerinin bulunmamasıdır. İtknâmeler, âzat edilen kölelere sahipleri tarafından âzat edildiklerine dair verilen belgelerdir.⁴ Osmanlı'da bunlar kadı tarafından tutulur ve şer'iyeye sicillerine kaydedilerek bir örneği âzatl köleye verilirdi. İslâm-Osmanlı hukukuna göre köle âzadının kadı huzurunda yapılması gibi bir zorunluluk olmadığı gibi onu kayıt altına aldirmek da gerekmemekteydi. Ancak kölelerini âzat eden birçok kişi, âzat ettikleri kölelerinin ileride hürriyetlerini ispat konusunda bir sıkıntı yaşamamaları için

---

özgürlüğüne kavuşturulur. Geniş bilgi için bkz. Muhammed Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, çev. Hamdi Aktaş, s. 262 vd.

³ Ulvân, *Nizâmü'r-rık*, s. 45.

⁴ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, s. 10.

ıtknâmeler düzenlemişlerdir. Zira araştırma çerçevesinde göreceğimiz vakaların yanı sıra, Osmanlı'da zaman zaman elinde ıtknâmesi olmadan yer değiştiren veya yolculuğa çıkan âzatl kölelerin yavacı⁵ gibi kişilerce abd-i âbık (kaçak köle) sanılarak yakalandıkları ve sıkıntı çektikleri de vaki olmuştur.⁶ Dolayısıyla kendilerine ıtknâme düzenlenmeyen veya ıtknâmesini kaybeden âzatluların icap ettiği durumlarda hürriyetlerini ispatlayabilmesi için, âzatluk işlemine şahitlik eden kişilerin şahadetlerini mahkeme huzurunda beyan etmesi gerekmektedir. Bu açıdan -ilerleyen kısımda görüleceği üzere- ilgili dönemdeki âzatluk ispatlarında şahitler çok önemli bir role sahiptir.

İncelenen dönemde zaman zaman hür kişilere yönelik de kölelik iddiasında bulunulmuştur. Bunun iki şekilde gerçekleştiği ifade edilebilir. Birincisi hür kişilerin çeşitli yollarla köle olarak satılmaları, ikincisi hür kişilerin bilerek ya da bilmeyerek köle olduklarının iddia edilmesidir.

Çalışmada; köle sahibi veya kölesini âzat etmiş erkekler için “efendiler”, kadınlar için ise “hanımlar” tabiri kullanılmış olup her iki cinsiyeti ifade etmek üzere hukuki bir terim olan “mevlâ”⁷ kelimesi tercih edilmiştir.

Araştırma konusu çerçevesindeki davalar, daha önce de ifade edildiği gibi “âzatluk” ve “hürlük” olarak iki kategori altında tasnif edilerek incelenecektir. Çalışmada ilk olarak âzatlukla ilgili davalar ele alınacak olup daha sonra hürlük davalarına yer verilecektir.

a. Âzatluk Davaları

İlgili dönemde âzatl köle üzerinde meydana gelen ihtilafların oran itibarıyla en büyük kısmı efendinin vefatından sonra vârisler tarafından kölenin âzatlüğünün inkârı sebebiyle meydana gelmiştir. Bunlar toplamda 32 olan dava kaydının⁸ 14'ünü, yani %44'ünü oluşturmaktadır. Taraflar arasındaki davalar, kimi zaman âzatl köle olduğu

---

⁵ Kaçan köleleri yakalayıp sahiplerine teslim etmekle görevli memur.

⁶ İzzet Sak, *Şer'iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler 17. ve 18. Yüzyıllar*, s. 89.

⁷ Köle sahibi veya kölesini âzat etmiş olan kimse. bkz. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 372.

⁸ 32 Adet dava kaydı, 17. ve 18. yüzyıllara ait 22 Kıbrıs kadı sicil defterinden elde edilen sayıdır ve incelenen defterler zikredilen döneme ait mevcut kadı sicillerinin tamamını oluşturmaktadır.

iddiasıyla vârislerle ihtilaf yaşayan âzatlılar,⁹ kimi zaman da kendilerine karşı âzatlık iddiasında bulunulduğu için vârisler tarafından açılmıştır.¹⁰ Ancak hangi taraftan olursa olsun açılan tüm davaları âzatlıların kazandığı ortaya çıkmıştır. Gerek davacı gerekse davalı olarak âzatlılar, hürriyetlerini genellikle âzat işlemine şahitlik eden kişilerin mahkeme huzuruna çıkararak şahitlik etmeleriyle ispatlamışlardır. Bu tür vakalara örnek olarak şu dava kayıtları zikredilebilir: İki ayrı dava kaydında Boyacı Osman adlı kişinin âzatlı köleleri olan Siyavuş ibn-i Abdullah ve Zülfikar ibn-i Abdullah, merhum efendilerinin oğlu Mehmet Subaşı'nın âzatlı olduklarını inkâr ettiğini ve kendilerine el koymaya çalıştığını ifade ederek hürriyetlerini ispatlamak amacıyla mahkemeye ayrı ayrı müracaat etmişlerdir. Her iki âzatlı kölenin de iddialarını mahkeme huzurunda şahitler vasıtasıyla ispatlamasıyla kendilerine birer itknâme düzenlenmiş ve hürriyetleri tescillenmiştir.¹¹

Âzatlı kölenin hürriyetinin dolaylı olarak dava konusu edildiği de vaki olmuştur. Bu durum kölenin terekeye katılıp katılmayacağı, dolayısıyla âzatlı olup olmayacağı üzerinde vârisler arasında yaşanan ihtilaf sonucu hâsıl olmuştur. Söz konusu dava kaydında Fati adındaki kadının vefatıyla Hesna adlı vârisi, merhume Fati'nin kocası Mustafa aleyhine dava açarak kendisini, terekede yer alması gereken cariyeye el koymakla itham etmektedir. Koca ise söz konusu cariyenin karısı ile kendi arasında

⁹ Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri (KŞS)-4-109/253; KŞS-4-182/426; KŞS-4-185-435; KŞS-7-118/311; KŞS-8-63/269; KŞS-8-147/497; KŞS-10-61/217; KŞS-10-78/292; KŞS-12-122/427; KŞS-12-125/444; KŞS-12-50/183.

¹⁰ KŞS-10-59/209; KŞS-13-201/666; KŞS-15-150/537; KŞS-16-4/17.

¹¹ Mahkeme kayıtlarından biri şöyledir: “*Budur ki; mahrûse-i Lefkoşa ahâlîsinden olup bundan esbak fevt olan merhûm Boyacı Osman nâm kimesnenin orta boylu sarı sakallı ve sarı kaşlı Çerkeziyyü'l-asl işbu hâfiz-ı kitâb-ı müstetâb Siyavuş bin Abdullah nâm memlûku meclis-i şer'-i kavîm-i lâzümü't-tekrîmde merhûm-ı mezbûrun sulbî kebîr oğlu fahrü'l-emâsil ve'l-akrân Mehmed Subaşı mahzarında da'vâ ve takrîr-i kelâm edip 'Mevlâm merhûm-ı mezkûr Osman hâl-i hayâtında ve kemâl-i sıhhatinde beni hasbeten li'llâhi te'âlâ ve taleben li-merzâtihî malından i'tâk eylemiş iken hâlâ mûmâ-ileyh Mehmed Subaşı utkîma mâni' olur su'âl olunup icrâ-yı şer' olunmasın iltimâs ederim.' dedikde gıbbe's-su'âl ve akübü'l-inkâr müdde'i-i mezbûr Siyavuş'dan sıdk-ı makâline mutâbık beyyine taleb olundukda udûl-i müsliminden Ahmed Bey ibn-i Ali ve Piri bin Hüseyin nâm kimesneler li-ecli's-şehâde mahfil-i kazâ ve mahall-i hükm-i imzâya hâzîrân olup gıbbe'l-istişhâdi's-şer'i fi'l-hakika merhûm-ı mezkûr Boyacı Osman hâl-i hayâtında ve kemâl-i sıhhatinde memlûku mezbûr Siyavuş'u hasbeten li'llâhi te'âlâ ve taleben li-merzâtihî bizim huzûrumuzda i'tâk edip bizi işhâd etmişdir. Biz bu husûsa şahidleriz ve şehâdet dahi ideriz deyü edâ-yı şehâdet-i şer'iyeye eylediklerinde ba'de ri'âyeti merâsimihâ şehâdetleri hayyiz-i kabûlde vâkı'a olmağın mezbûr Siyavuş'un utkîna hükm birle işbu vesika-i enîka bi't-taleb ketb ü imlâ olunup yed-i tâlibe vaz' olundu cerâ zâlik.*

Ve hurrîre fî evâ'ili şehri-i Recebi'l-ferd li-seneti sitte ve erba'a ve elf.” (1 Receb 1046); KŞS-4-185/435; diğer belge için bkz. KŞS-4-182/426.

müşterek olduğunu ve karısı hayattayken onu âzat ettiklerini ifade etmiş ve şahitlerle de bunu ispatlamıştır.¹²

Kayıtlara yansıyan vakalara bakıldığında vârislerin âzatlılara her zaman problem çıkararak taraf olmadığı görülmektedir. Zira kimi zaman vârisler, âzad edilmiş kölelerin ileride hürriyetleriyle ilgili bir sıkıntı yaşamamaları için mahkemeye müracaat ederek âzat olduklarını kayıt altına aldırılmışlardır. Örneğin; merhume Fatma bint-i Mustafa, ölmeden önce Abdullah ibn-i Abdurrahman adlı kölesini âzat etmiş, fakat kendisine itknâme düzenletmemiştir. Merhumenin vârisleri de mahkemeye müracaat ederek söz konusu âzat işlemini kayıt altına aldırılmışlardır.¹³

Vârisin, âzat edilen kölenin hürriyetine karşı çıktığı fakat âzatlılık davası açıldıktan sonra âzatlılığı ikrar ettiği de olmuştur. Örneğin Fâide bint-i Abdullah adlı âzatlı cariye, merhum Receb Ağa ibn-i Hüseyin'in vârisi olan Fâtıma bint-i Receb aleyhine dava açarak söz konusu şahsın, kendisi üzerinde mülkiyet iddia ettiğini belirtmiş ve hürriyetini talep etmiştir. İddia Fâtıma bint-i Receb'e sorulduğunda ifadeyi reddetmeyerek âzat işlemini ikrar etmiştir.¹⁴

¹² “Medîne-i Lefkoşa mahallâtından Ömeriye Mahallesi sâkinelerinden iken bundan akdem fevt olan Fati nâm hâtunun mukarrûn-leh bi'n-neseb cihetinden vârisi olan Hesna nâm hâtun meclis-i şer'-i hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde müteveffât-ı merkûmenin zevci el-Hâc Mustafa nâm kimesne mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip müteveffât-ı merkûmenin memlûkesi olan (?) nâm câriyesini mezbûr el-Hâc Mustafa mîrâsa idhâl etmeyip bi'l-küllîye zabt eyledi su'âl olunup icrâ-yı hakk olunmak matlûbundur dedikde gibbe's-su'âl mezbûr el-Hâc [Mustafa] cevâbında câriye-i merkûme bi'l-küllîye müteveffât-ı merkûmenin değil idi ancak nısfı kendinin ve nısfı benim olmağla hâl-i hayâtında ve kemâl-i sıhhatinde ikimiz dahi me'an âzâd eylemiş idik. Hâlâ câriye-i mesfûre sâ'ir hürriyyât-ı asliyyât gibidir dedikde mezbûre Hesna hâl minvâl-i muharrer üzre olduğunu bi'l-küllîye münkir olıcak mezbûr el-Hâc Mustafa'dan sıdk-ı makâline mutâbık beyyine talep olundukda udûl-i ricâlden Receb Efendi ibn-i Mehmed Efendi ve el-Hâc Mustafa nâm kimesneler li-ecli's-şehâde meclis-i şer'a hâzırân olup fi'l-vâki' müteveffât-ı merkûme hâl-i hayâtında ve kemâl-i sıhhatinde câriye-i merkûme zevcim mezbûr el-Hâc Mustafa ile beynimizde müşterekdir hâlâ ikimiz dahi âzâd eyledik deyü bizim huzûrumuzda ikrâr eyledi, biz bu husûsa şahidiz deyü şehâdet etmeğın kayd-şod.” (1089); KŞS-5-97/260.

¹³ “Medîne-i Lefkoşa mahallâtından Mahmudpaşa Mahallesi sâkinelerinden iken bundan akdem müteveffîye Fatma bint-i Mustafa nâm hâtunun verâseti zevci Hasan Çelebi bin (?) ile li-ebeveyn er karındaşı el-Hâc Hüseyin bin Mustafa'ya münhasıre olduğu lede's-şer'i'l-enver zâhir ve mütehakkık oludukdan sonra mezbûrân Hasan Çelebi ile el-Hâc Hüseyin nâm kimesneler meclis-i şer'-i hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde işbu râfi'u'l-kitâb orta boylu bir gözü alil müslimü'l-mille Abdullah bin Abdurrahman mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edip mezbûr Abdullah müteveffâ-yı mezbûre Fatma Hâtûn'un câriyesinden mütevellid abd-i memlûkü olup hâl-i hayâtında ve kemâl-i akl-i sıhhatinde malından âzâd ve sâ'ir ahrâr zümresine idrâc ve ilhâk edip lâkin itâknâmesini yedine vermeden fevt olmuşdu. Öyle olunca müteveffâ-yı mezbûrun verâseti bize münhasıre olup merkûm Abdullah'ı ı'tâk edip sâ'ir ahrâr silkine idrâc eylediğine bizler dahi razı olup atiki makbûl ve mergûbumuz olup sâ'ir ahrâr gibi hür olmuşdur dediklerinde hâkim-i mevki' sadr-ı kitâb tûbâ leh ve hüsn me'âb hazretleri dahi mezbûr Abdullah talebiyle itkına ba'de'l-hüküm birle mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.” (6 Şevval 1145). KŞS-14-64/298.

“Tahrîren fi'l-yevmi's-sâdis min Şevvâl sene hamse ve erba'în ve mi'e ve elf.” (6 Şevval 1145); KŞS-14-64/298.

¹⁴ “İşbu orta boylu, zenciyyetü'l-ısl, müslimetü'l-mille, bâ'isetü'l-vesîka Fâide bint-i Abdullah nâm siyâh zenciyye câriye meclis-i şer'-i hatîr-ı lâzîmü't-tevkîrde medîne-i Lefkoşa mahallâtından Kızılkuile Mahallesi sâkinelerinden iken bundan akdem fevt olan Receb Ağa ibn-i Hüseyin nâm kimesnenin vâlidesi ve hasran vârisesi olan Fâtıma

İlgili dönemde meydana gelen hürriyet ihtilaflarının bir diğer çeşidi de tereke yoluyla kendilerine kalan köleyi vârislerden birinin âzat etmesi ve sonra yaptığı âzadı inkâr etmesiyle meydana gelmiştir. Mezkûr vakada köle, âzatlığını ispatlamak için mahkemeye müracaat ederek hürriyet davası açmıştır. Belgeye göre Abdullah ibn-i Abdullah adlı köle, Ahmed Hâce ibn-i Resul adlı efendisinin vefatından sonra mülkiyetinin merhumun vârisleri olan eşi Sultan bint-i Hüseyin'e ve çocuklarına kaldığını ifade eder. Sultan bint-i Hüseyin'in kendisini iki ay önce şahitlerin huzurunda âzat ettiğini, fakat sonradan bunu inkâr ettiğini beyan ederek hürriyetini talep etmiştir. İddianın ispatı istenince, şahitler aracılığıyla bunu gerçekleştirmiş ve hürriyetini elde etmiştir.¹⁵

Yukarıda zikredilen davanın kaydında dikkat çeken bir husus da, vârislerden birinin yaptığı âzat işleminin diğer vârislerin rızasına bakılmaksızın geçerli sayılmış olmasıdır. Çünkü dava kaydından, zikri geçen kölenin terekede yer aldığı ve vârisler arasında müşterek mal olduğu anlaşılmaktadır. Şüphesiz burada kölenin lehine olan bir durum söz konusudur ve bu, İslâm hukukunda müşterek kölenin âzadıyla ilgili

---

bint-i Receb nâm hatun mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip müteveffâ-yı mezbûr Receb Ağa hâl-i sıhhatinde yedinde mülkü olup hasbeten li'llâhi te'âlâ cemî'-i mâlından beni âzâd etmişken hâlâ vâlidesi merkûme Fatı rık olmak üzere bana vaz'-ı yed eder; su'âl olunup üzerimden yed-i âdiyesi izâle ve sebîlim tahliye olunması matlûbdur dedikte gibbe's-su'âl merkûme Fatı cevâbında fi'l-hakîka hâl ü kazıyye minvâl-i meşrûh üzere olup oğlum müteveffâ-yı mezbûr Receb Ağa hâl-i sıhhatinde müdde'îye-i mezbûre Fâide yedinde mülkü olduğu hâlde hasbeten li'llâhi te'âlâ cemî'-i mâlından âzâd eylemişidi; hâlâ mezbûre Fâide sâir harâ'ir-i asliyyât gibi hürredir deyü eltâf-ı (?) ikrâr ve i'tirâf edip mücebince müdde'îye-i merkûme Fâide'nin itkına hüküm birle üzerinden kasr-ı yedine merkûm Fatı'ya tenbîh olunup mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Min-Muharremi'l-harâm, li-sene 1133 (Muharrem 1133)"; KŞS-10-61/217.

¹⁵ "Rikk-ı sâbıkını mu'terif olmağla ber-vech-i âti da'vâya kâbel-i şer'den me'zûn olan uzun boylu mültecî zenciyyü'l-asl işbu bâ'isü'l-kitâb Abdullah bin Abdullah meclis-i şer'-i hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde medine-i Lefkoşa kazâsına tâbi' Balıktire nâm karÿe sâkinlerinden iken bundan akdem vefât eden Ahmed Hâce ibn-i Resul nâm kimesnenin verâseti zevce-i metrûkesi Sultan bint-i Hüseyin ve sağîr oğlu Abdülkerim ve kebîre kızı Ayşe ve sağîre kızı Fatıma'ya münhasıra olduğu şer'an mütehakkık oldukdan sonra müteveffâ-yı mezbûrun zevce-i menkûhası ve metrûkesi ve zâtı ta'rîf-i şer'î ile mu'arrefe olan mezbûre Sultan mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip ben müteveffâ-yı mezbûrun abd-i memlûku olup ba'de vefâtihî verese-i mezbûrına isâbet ve intikâl eylediğimden sonra mezbûre Sultan târih-i kitâbdan iki ay mukaddem huzûr-ı müsliminde beni mâlından âzâd edip ben sâ'ir ahrâr-ı aslıyyîn [sh. 64] gibi hür olmuş iken yine mezbûre Sultan terekeden olup itk olmak üzere bana vaz'-ı yed eder su'âl olunsun dedikte gibbe's-su'âl mezbûre Sultan cevâbında mevsûf-ı mezbûr Abdullah'a terekeden olmak üzere vaz'-ı yedini ikrâr ve ber-vech-i meşrûh i'tâk eylediğini inkâr etmeğin müdde'î-i mezbûr Abdullah'dan sıdk-ı makâline beyine taleb olundukda udûl-i ahrâr-ı müsliminden Abdullah bin Ali ve Süleyman bin Ömer nâm kimesneler li-eclî's-şehâde meclis-i şer'a hâzîrân olup isrû'l-istişhâd fi'l-vâki' mezbûr Sultan târih-i kitâbdan iki ay mukaddem mevsûf-ı mezbûr Abdullah'ı bizim huzûrumuzda mâlından âzâd eyledi biz bu husûsa bu vech üzere şâhidleriz şehâdet dahi ederiz deyü her biri edâ-i şehâdet-i şer'îyye eylediklerinde gibbe't-ta'dîl ve't-tezkiye şehâdetleri makbûle olmağın mücebiyle itk, tecezzî kabûl etmemekle mevsûf-ı mezbûr Abdullah'ın itkına hükm olunup mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu."

Fi'l-yevmi't-tâsi' min şehri Ramazâni'l-mübârek li-seneti hamse ve işrîn ve mi'ete ve elf. (9 Ramazan 1125)"; KŞS-8-63/269.

içtihadlardan kölenin lehine olanın tercih edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Zira dava kaydında “...*itk tecezzî kabûl etmemekle mevsûf-ı mezbûr Abdullah'ın itkina hükm olunup...*” ifadesiyle müşterek kölenin sahiplerinden birinin yaptığı âzat işleminin bölünemeyeceği ifade edilerek hürriyetine hüküm verilmiştir. Konunun detaylarına girilmeksizin özetle ifade edilecek olursa, Hanefî hukukçularının bir kısmına göre itk (âzat) işlemi kâbil-i tecezzidir. Yani bu görüşte olanlara göre bir kimse, kölesinin bir kısmını ya da müşterek sahiplerden biri köle üzerindeki kendi hissesini âzat edebilir. Zira bu görüşe sahip olanlar işleme daha çok mülkiyet açısından bakmışlardır. Bu durumda kölenin yarısı âzat olmuş olur ve diğer yarısının âzadı için takip edilmesi gereken alternatif işlemler vardır. Yukarıdaki uygulamaya esas alındığı anlaşılan mezhep içerisindeki bir diğer görüşe göre ise, itk tecezzi etmeyerek köle hemen hürriyete kavuşmaktadır. Onlar mevzuya hürriyet ve kölelik açısından bakarak bir kimsenin ya hür ya da köle olacağını, ikisinin bir arada bulunamayacağını belirtmişlerdir.¹⁶ Anlaşılan odur ki, mahkemece kölelerin lehine olan bu ikinci görüş tercih edilerek uygulanmıştır.

İlgili dönemde sık rastlanan bir diğer dava çeşidi de kölelerin ya da âzatlı kölelerin efendilerine karşı âzatlık iddiasında bulunmalarıyla meydana gelmiştir. Bunlar kimi zaman kölelerin âzat oldukları iddiasını taşıdıkları için efendiler,¹⁷ kimi zaman da efendilerin âzatlığı inkâr etmesi sebebiyle köleler tarafından mahkemeye taşınmıştır.¹⁸ Âzat edilme vaadi neticesinde meydana gelen ihtilaflar ayrı tutulacak olursa bu şekilde doğrudan efendilerle¹⁹ yaşanan hürriyet davalarının sayısı 6 olarak ifade edilebilir. Bunların 4’ünde köleler âzatlı olduğunu ispatlamış; 2’sinde ise ispatlayamamışlardır.²⁰ Burada örnek olarak, efendinin âzatlığı inkâr etmesi sebebiyle açılan bir davaya yer verilecektir. Söz konusu davada Muhammed ibn-i Abdullah adlı köle, efendisi Hasan Beşe ibn-i Ahmed aleyhine dava açarak, söz konusu şahsın kendisini âzat etmesine rağmen bunu daha sonra reddettiğini beyan etmiştir. Davalının beyanı inkâr etmesi

---

¹⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslâmiyye*, IV, s. 36-37.

¹⁷ KŞS-9-14/35; KŞS-10-99/421; KŞS-13-188/613; KŞS-13-182/589.

¹⁸ KŞS-12-131/477; KŞS-20-21/50.

¹⁹ Bir dava kaydında efendinin hanımı davada taraf olmaktadır. bkz. KŞS-9-14/35.

²⁰ Davalar hakkında geniş bilgi için bkz. Tablo 1.

üzerine davacı olan köleden delil talep edilmiş, o da iddiasını âzatlığına şahit olan kişilerin şهادetleriyle ispat ederek hürriyetini elde etmiştir.²¹

Kölelerin efendilerine karşı hürriyet iddiasında bulunup iddialarını ispatlayamadıkları da olmuştur. Bu tür dava kayıtlarına örnek olarak şu vaka zikredilebilir: Emine bint-i el-Hâc Yusuf adlı kadın, vekili aracılığıyla mahkemeye müracaat ederek Fâtıma bint-i Abdullah adlı cariyesinin köleliğini inkâr ettiğini ve kendisine itaat etmediğini öne sürmüştür. Bunun üzerine mahkemece cariyeden âzatlığını ispatlaması istense de o bunu sağlayamamış, köleliği ve efendisine itaati kabul etmiştir.²²

Kimi zaman da âzatlı köleler, beytülmal eminleriyle hürriyetleri konusunda sorun yaşamışlardır. Bu çeşit 4 ayrı dava kaydına rastlanmış olup 4'ünde de âzatlılar hürriyetlerini ispat etmişlerdir.²³ Osmanlı'da vefat eden kişinin şayet vârisi olacak bir yakını bulunamazsa terekesi beytülmal emininin kontrolüne geçer ve devlet hazinesine

²¹ “İşbu orta boylu, kara gözlü, Moraviyyü'l-asl, müslimü'l-mille rıkk-ı sâbıkını mu'terif kibel-i şer'den da'vâ-yı âtiyeti'z-zikre me'zûn işbu râfi'u'l-vesika Muhammed ibn-i Abdullah meclis-i şer'-i hatîr-i lâzımü't-tevkîrde cezîre-i Kıbrıs'da medîne-i Lefkoşa mahallâtından Debbâğhâne mahallesi sâkinlerinden mevlâsi Hasan Beşe bin Ahmed mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip abd-i memlûku olduğum merkûm Hasan Beşe beni mülkünden âzâd ve ahrâr-ı asliyyîn silkine idrâc u ilhâk eyleyüp hattâ târîh-i kitâbdan iki gün mukaddem dahi huzûr-ı müsliminde benim için abd-i memlûkum Muhammed âzâdlımdır, sebîlin tahliye eyledim dilediği yere gitsün deyü huzûr-ı müsliminde ikrâr itmeğin yine rıkk olmak üzere vaz'-ı yed ider su'âl olunup takrîri tahrîr sebîlim tahliye olunması matlûbumdur dedikde gibbe's-su'âl [ve] akîbü'l-inkâr müdde'î-i mezbûrdan takrîrine mutâbık beyyine taleb olundukda udûl-i ahrâr-ı ricâlden Usta Yunus ibn-i Mevlüd ve Ali Beşe bin Hasan nâm kimesneler li-ecliş-şehâde meclis-i şer'â hâzîrân olup isrû'l-istişhâd fi'l-vâki' merkûm Hasan Beşe târîh-i kitâbdan iki gün mukaddem işbu abd-i memlûku Muhammed için benim âzâdlımdır sebîlin tahliye eyledim dilediği yere gitsün deyü huzûrumuzda ikrâr eyledi biz bu husûsa bu vech üzere şahidiz ve şehâdet dahi ideriz deyü her biri edâ-yı şehâdet-i şer'iyye eylediklerinden ba'de't-ta'dil ve't-tezkiye şehâdetleri makbûle olmağın mücebince mevsûf-ı mezbûr Muhammed'in ukına ba'de'l-hükm sebîli tahliye olunmağın mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu.”

Fi'l-yevmi'l-hâmîs aşar min Cemâziye'l-âhir li-seneti tis'a ve selâsîn ve mi'ete ve elf. (15 Cemâziye'l-âhir 1139), KŞS-12-131/477.

²² “Cezîre-i Kıbrıs'da Pendaye kazâsına tâbi' Petre nâm karye sâkinelerinden işbu bâ'isetü'l-vesika Emine bint-i el-Hâc Yusuf nâm hatun tarafından husûs-ı âti'l-beyâna vekîl olup zâtını ma'rîfet-i şer'iyye ile ârifân İnyetullah bin Ali ve Hamza bin Mirza nâm kimesneler şehâdetleriyle vekâleti sâbite olan es-Seyyid Ömer Çelebi bin Süleyman nâm kimesne meclis-i şer'-i hatîr-i lâzımü't-tevkîrde müvekkile-i merkûmenin câriye-i abd-i memlûkesi olan uzun boylu zenciyyetü'l-asl müslimetü'l-mille Fâtıma bint-i Abdullah nâm siyah câriye muvâcehesinde bi'l-vekâle üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip işbu Fâtıma müvekkilem merkûme Emine'nin câriye-i memlûkesi iken hâlâ rıkkâ inkıyâdı ve müvekkilem merkûmeye itâ'ati olmamağla su'âl olunup itâ'atine tenbîh olunmak üzere bi'l-vekâle matlûbumdur dedikde gibbe's-su'âl merkûme Fâtıma cevâbında fi'l-hakîka müvekkile-i merkûmenin câriye-i memlûkesi olup ve rıkkâ inkıyâdını ikrâr lâkin müvekkile-i merkûme bir sene mukaddem vaz'-ı haml esnâsında beni cemî'-i mâlından âzâd etmekle hâlâ ben sâ'ir harâyir-i asliyyât gibi hürreyim deyü def'le mukâbele edicek gibbe'l-istintâk ve'l-inkâr merkûme Fâtıma'dan def'-i mezbûruna beyyine taleb olundukda istişhâd etmeğin dört gün mehl-i şer'î verilip isbât-ı beyyineden kemâl mertebe izhâr-ı acz etmeğin müvekkile-i merkûmeye yemîn tekli'f emeyip rıkkâ inkıyâd ve müvekkile-i merkûmeye itâ'ate dahi taahhüd etmeğin mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu.” Fi'l-yevmi's-sâlis min-Cemâziye'l-âhire, li-sene selâse ve selâsîn ve mi'e ve elf. (3 Cemâziye'l-âhir 1133), KŞS-10-99/421; diğer dava kaydı için bkz. KŞS-9-14/35.

²³ KŞS-4-56/149; KŞS-14-8/26; KŞS-14-64/297; KŞS-15-186/625.

aktarıldı. Zira İslâm miras hukukunda mûrise, yani miras bırakan kişiye olan yakınlığına göre belirli vârisler vardır. Bu vârislerin bulunmaması halinde beytülmal devreye girer. Dolayısıyla vefat eden kişinin vârisi yoksa ve malının tamamını bir kişi veya kuruluşa vasiyet etmemişse tereke hazineye intikal eder. Malının bir kısmını vasiyet etmişse, vasiyetin yerine getirilmesinin ardından kalan miktar hazineye aktarılır.²⁴ Osmanlı Kıbrısı'nda da zaman zaman mirasçısı bulunmayan ve arkalarında köle bırakan kişiler olmuştur. Bunlar arasından bazen âzatlı olanların da âzatlıkları beytülmal eminlerince kabul edilmemiş ve âzatlılar da mahkemeye müracaat etmişlerdir. Bu türden vakalara örnek olarak 3 âzatlı kölenin beytülmal emini aleyhine açtığı şu dava zikredilebilir: Hacı Mustafa ibn-i Abdullah'ın âzatlı köleleri Hasan, Mehmed, Osman ve Ali adlı kişiler, beytülmal emini Hacı Osman Ağa'nın hürriyetlerini kabul etmediğinden şikâyet ederek mahkemeye müracaat etmişlerdir. Yapılan duruşmada hürriyetlerini ispat edecek delil istenmesi üzerine âzatlıklarına şahitlik eden kişiler vasıtasıyla bu talebi gerçekleştirmişlerdir.²⁵

İlgili dönemde vasilerin de bilerek ya da bilmeyerek âzatlı kölelerin hürriyetlerini inkâr ettikleri olmuştur. Bu çerçevede meydana gelen 4 dava kaydının üçü kölenin müdebberliğinin, 1'i de âzatlığının inkâr edilmesi sebebiyle vuku bulmuştur.

²⁴ Geniş bilgi için bkz. Bilmen, *Hukuki İslâmiyye*, V, 239 vd.; Zekiyyüddin Şa'bân – Ahmed Gundur, *Ahkâmü'l-Vasiyye ve'l-Mîrâs ve'l-Vakf fi Şeriatü'l-İslâmiyye*, s. 267 vd.; Hamza Aktan, *Mukayeseli İslâm Miras Hukuku*, s. 83 vd.

²⁵ “*Fi'l-asl Trabzon şehrinden olup hâlâ Kıbrıs Cezîresi'nde İskarinyo nâm karyede bilâ-vâris-i ma'rûf fevt olan el-Hâc Mustafa ibn-i Abdullah nâm müteveffânın abd-i memlûkü olup Gürciyyü'l-asl Hasan ve Mehmed ve Osman ve Ali nâm şâb-ı emredler meclis-i şer'-i hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde tereke-i müteveffâ-yı mezbûra bi'l-emâne vâzî'u'l-yed olan hâlâ cezîrede Emîn-i beytü'l-mâl işbu râfi'u'l-kitâb el-Hâc Osman Ağa nâm kimesne mahzarında her biri üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip, seyyidimiz müteveffâ-yı mezbûr el-Hâc Mustafa hayatında bizi malından âzâd ve mülkünden ihrâc edip sâir ahrâr zümresine ilhâk etmişken hâlâ emîn-i mezbûr bize rikk olmak üzere ta'arruz eder su'âl olunup kasr-ı yedine tenbîh olunmak matlûbumuzdur dediklerinde gibbe's-su'âl emîn-i mezbûr vech-i muharrer üzere vaz'-ı yedini ikrâr lakin mezbûrların ıtınını bi'l-küllîye inkâr eyledikde müdde'î-i merkûmdan sıdk-ı makâllarine mübeyyin beyyine taleb olundukda udûl-ı ahrâr-ı ricâl-i müsliminden Ahmed Çavuş ibn-i Mustafa ve İbrahim Çelebi ibn-i Mehmed nâm kimesneler li-eclî's-şehâde meclis-i şer'a hâzûrân isrû'l-istişhâd fi'l-hakika işbu müdde'îyyün-ı merkûmündan Hasan ve Mehmed ve Ali ve Osman ağaları müteveffâ el-Hâc Mustafa hayatında ve bizim huzûrumuzda malından âzâd eyledi. Bizler bu husûsa şâhidleriz ve şehâdet dahi ederiz deyü her biri edâ-yı şehâdet-i şer'îyye eyledikden sonra ba'de't-tezkiye şehâdetleri makbûle olmağın, emîn-i mezbûr bî-vech mu'ârâzadan men' birle mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu.”*

Fi'l-yevmi'l-ısrîn min Saferi'l-hayr sene 1144. (20 Safer 1144), KŞS-14-8/26. Benzer bir durum da bir cariye için söz konusu olmuştur. Fatma bint-i Abdullah adlı âzatlı cariye, sahibi olan Nisa Hanım'ın ölmeden önce kendisini âzat ettiğini, fakat herhangi bir mirasçısının olmaması hasebiyle merhumenin muhalledatını elinde bulunduran beytülmal emini Kumarî zâde İbrahim Bey ibn-i Nasuh'un kendisinin âzatlığını kabul etmeyerek hürriyetine el koymak istediğini, hürriyetinin ortaya çıkarılması amacıyla mahkeme huzurunda beyan etmiştir. Bunun üzerine kendisinden ispat talep edilince şahitler göstererek âzatlığını ispatlamıştır. bkz. KŞS-4-56/149; Diğer dava kayıtları için bkz. KŞS-14-64/297; KŞS-15-186/625.

Âzatlığın inkâr edilmesi vakasında âzatlı davacı olmuş,²⁶ tedbirin inkâr edilmesiyle meydana gelen davaların da birinde vasi,²⁷ ikisinde ise âzatlılar davacı olmuştur.²⁸ Zikri geçen bağlamda meydana gelen tüm davaları âzatlılar, şahitler vasıtasıyla kazanmışlardır.²⁹ Bu noktada vasi ve müdebber kavramlarını kısaca açıklamakta fayda vardır. *Vasi*, vesâyet yetkisine sahip kişi anlamına gelen hukuki bir terimdir.³⁰ *Vesayet* ise; mümeyyiz ya da gayrı mümeyyiz küçük gibi edâ ehliyeti bulunmayan, eksik olan veya ehliyeti sonradan kısıtlanan (mahcûr) bir kişinin mallarını koruma, işletme ve onun adına o malda tasarruf etme yetkisinin başka bir kimseye tanınmasını ifade eden bir İslâm hukuku terimidir.³¹ Daha basit bir ifadeyle bir kimsenin mallarında veya çocuklarının işlerinde tasarruf etmek üzere tayin edilen kişidir.³² İlgili davalarda vasilerin, babaları vefat eden çocuklar üzerine tayin edilenler olduğu gözlenmiştir. Vasi tayini, Kıbrıs şer'î mahkemelerinin uygulamada esas aldığı Hanefî mezhebine göre kısaca şöyle yapılır: Vesayete ihtiyaç duyan kısıtlı/kâsır³³ kişinin babası ve babadan dedesi varsa vesayet hakkı doğrudan bunlara aittir; şayet bu kişiler bulunmuyorsa Hanefî hukukçuları prensip olarak vasiyi tayin hakkını babaya verdiğinden onun seçtiği kişi vasi olur. Baba vefat etmeden önce vasi tayin etmemiş ise, bu hak babanın babası olan dedeye intikal eder. Bunlar da vasi tayini yapmamışsa bu yetki kadıya geçer.³⁴ Vasiyet ile velinin tayin ettiği vasiye, *vasî-i muhtâr*; kadının tayin ettiği vasiye ise *vasî-i mansûb* ya da *vasî-i kâdı* adı verilir.³⁵ Osmanlı uygulamasında babanın bulunmadığı hallerde yetkili vasi olarak genelde annenin tayin edildiği ifade edilse de³⁶ ilgili davalardaki vasilerin anneler olmadığı gözlenmiştir.

²⁶ KŞS-6-67/196.

²⁷ KŞS-14-10/33.

²⁸ KŞS-10-98/416; KŞS-6-67/196.

²⁹ KŞS-6-67/196; KŞS-14-10/33; KŞS-10-98/416; KŞS-6-67/196.

³⁰ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye*, V, s. 116.

³¹ Ali Bardakoğlu, "Vesâyet", *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)*, XLIII, s. 66; Ayrıca bkz. Hamza Aktan, "Vesâyet", *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, IV, s. 456.

³² Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk*, s. 598.

³³ Kısıtlı/kâsır: Küçüklük, ihtiyarlık, sefeh vb. gibi hacri (kısıtlılığı) gerektiren sebeplerle medenî haklarını kullanmaktan mahrum bulunan kimse (Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk*, s. 233).

³⁴ Muhammed Kadri Paşa, *el-Ahkâmü's-Şer'iyye fi'l-Ahvâl-i Şahsiyye*, II, 1023; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 254; Aktan, "Vesâyet", IV, 456; Bardakoğlu, "Vesâyet", XLIII, 66 vd.; *Mecelle*, md. 974.

³⁵ Subhi Mahmesânî, *el-Mebâdü's-Şer'iyye ve'l-Kânûniyye fi'l-Hacr ve'n-Nafakât ve'l-Mevâris ve'l-Vasiyye*, s. 80.

³⁶ M. Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 242; Nurcan Abacı, *Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması (17. yy.)*, s. 166; Halil Cin – Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 264.

Müdebber ya da cariyeler için *müdebber*e, kendisiyle tedbir akdi yapılmış köleleri ifade eder. İslâm hukukunda *tedbir*, kölenin hürriyetinin efendisinin vefatına bağlanması anlamına gelir.³⁷ Kişi kölesini kendisinin ölümünden sonra hürriyete kavuşması üzere âzat ederse bu durumdaki köle *müdebber* ya da *müdebber*e olur.³⁸ Tedbirin birçok çeşidi olsa da incelenen davalarda genellikle *tedbir-i mutlak*ın uygulandığı gözlenmiş, bazen de *tedbir-i muallaktan* bahsedilmiştir.³⁹ *Tedbir-i mutlak*: Efendinin herhangi bir kayıt olmaksızın ölümüne bağlanmış olduğu tedbirdir. Örneğin; “Ben öldüğüm zaman sen âzatsın.” denilmesi buna bir örnektir. *Tedbir-i muallak* ise, efendinin bir şarta bağlanmış olduğu tedbirdir.⁴⁰ Örnek belgede de vuku bulduğu gibi efendinin kölesine, “Ben bu hastalığımдан kurtulursam sen müdebbersin.” demesi böyle bir tedbirdir.⁴¹ Tedbir hukuki açıdan lâzım bir akid olduğundan bir kez söylendikten sonra rücuu yani geriye dönüşü bulunmamaktadır.⁴² Burada örnek olarak zikredilecek dava, tedbir-i mutlakın ispatına dairdir. Bereket ibn-i Abdullah adlı müdebber köle, efendisi olan merhum Hacı Mehmed’in çocuklarının vasisi Hüseyin ibn-i Ali aleyhine dava açarak, söz konusu şahsın kendisinin müdebber olduğunu inkâr ederek hürriyetini elinden aldığını ifade etmektedir. Bunun üzerine müdebberden iddiasını ispat etmesi istenmiş ve o da şahitler aracılığıyla müdebber olduğunu kanıtlayarak hürriyetini elde etmiştir.⁴³ Özet olarak zikrettiğimiz davada “...terekesinin sülüsü mezbûr Bereket’in

³⁷ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk*, s. 555.

³⁸ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye*, IV, s. 39; Muhammed Hamîdullah, Mehmet Âkif Aydın, “Köle”, *DİA*, XXVI, s. 243.

³⁹ bkz. KŞS-8-147/497.

⁴⁰ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye*, IV, s. 39.

⁴¹ KŞS-8-147/497.

⁴² Bilmen, *Hukuki İslâmiyye*, IV, s. 39.

⁴³ “İşbu orta boylu, zenciyyü'l-asl, müslimü'l-mille bâ'isü'l-vesîka Bereket bin Abdullah nâm zenci, meclis-i şer'-i hatîr-ı lâzımü't-tevkîrde cezîre-i Kıbrıs'da kasaba-i Tuzla sâkinlerinden iken bundan akdem fevt olan el-Hâc Mehmed bin (?) nâm kimesnenin evlâd-ı sığârına cânib-i şer'-i enverden mansûb vasileri olmağla rikk olmak üzere mezbûr Bereket'e vâzî'u'l-yed olan Hüseyin bin Ali nâm kimesne mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip; ben müteveffâ-yı mezbûrun abd-i memlûkû olduğum hâlde iki sene mukaddem hâl-i sıhhat ve nefâz-i tasarrufâtında beni tedbîr-i sahîh-i mutlak ile müdebber edip sülüs-i mâlî dahi kıymetime vefâ etmekle ben mâlından hür olmuşken vasî-i mezbûr beni istirkâk edip yed-i bâtila[sın] üzerime musallat eyledi; su'âl olunup üzerimden yed-i zâlimesi izâle olunup sâir ahrâr gibi sebîlim tahliye olunmasın taleb ederim dedikde ğıbbe's-su'âl vasî-i mezbûr cevâbında fi'l-hakîka müdde'î-i mezbûr müteveffâ-yı mezbûrun terekkesinden olup rikk olmak üzere bi'l-vesâye vaz'u'l-yedini ikrâr lâkin müdde'î-i mezbûrun vech-i meşrûh üzere müdebber olduğunu ma'lûmum değildir deyü inkâr edicek müdde'î-i mezbûr Bereket'den sıdk-ı makâlini mübeyyine beyyine taleb olundukda udûl-i ricâlden kasaba-i mezbûrede sâkin el-Hâc Ömer bin Abdullah ve Ali bin el-Hâc Kasım nâm kimesneler li-ecli's-şehâde meclis-i şer'â hazırân olup isre'l-istişhâd fi'l-hakîka müteveffâ-yı mezbûr el-Hâc Mehmed iki sene mukaddem hâl-i sıhhat ve nefâz-i tasarrufâtında işbu Bereket'i yedinde mülkû olduğu hâlde bizim huzûrumuzda tedbîr-i sahîh-i mutlak ile müdebber eyledi; terekkesinin sülüsü mezbûr Bereket'in kıymetine vefâ etmekle işbu Bereket hürdür; sebîli tahliye olunması vâcibdir; biz bu husûsa bu minvâl üzere şâhidleriz; şehâdet dahi ederiz deyü her biri edâ-i şehâdet-i

kıymetine vefâ etmekle işbu Bereket hürdür...” ifadesi dikkat çekmektedir. Nitekim bu kayıt diğer birçok davada zikredilmiştir. Müdebber kölenin âzat olabilmesi için kölenin değerinin müteveffanın terekesinin sülüsünü yani üçte birini geçmemesi gerekir. Aksi takdirde müdebber çalışarak vârislere üçte biri aşan miktarı ödemek zorunda kalır.⁴⁴

Köle, efendinin malı statüsünde bulunduğundan yaşarken onu âzat edebileceği gibi âzatlığını kendisinin vefatı şartına da bağlayabilir. Bu şekilde âzadın belli bir şarta bağlanmasına *ıtk-ı muallak* ya da *ta'likî ıtk* denilmektedir.⁴⁵ Nitekim ilgili dönemde böylesi bir vakaya da rastlanmıştır. Benefşe bint-i Abdullah adlı cariye, sahibi olan Meryem bint-i Yusuf'un vefat etmeden önceki hastalığında şayet iyileşirse kendisinin müdebber, iyileşmez vefat ederse âzat olmasını söyleyerek âzadını ölüm şartına bağlamış olduğunu ve merhumenin kocası Mehmed ibn-i Yahya'nın bunu kabul etmediğini beyan ederek hürriyet davası açmıştır. Cariye, kendisinden iddiasını ispatlayacak delil talep edilince şahitler vasıtasıyla ispatı gerçekleştirmiş ve hürriyetini elde etmiştir.⁴⁶

şer'iyeye eylediklerinde ğıbbe ri'âyeti şerâyitü'l-kabûl şehâdetleri makkûle olmağın mücebine müdde'î-i mezbûr Bereket'in ıtkına ba'de'l-hükm vasî-i mezbûrun kasr-ı yedine tenbîh olunup mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu”; fi'l-yeymi]'s-sâdis ve'l-ısrîn min-Cemâziye'l-ülâ, sene selâse ve selâsîn ve mi'e ve elf. (26 Cemâziye'l-evvel 1133); KŞS-10-98/416.

⁴⁴ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye*, IV, s. 41.

⁴⁵ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye*, IV, s. 35.

⁴⁶ “İşbu orta boylu, zenciyyetü'l-asl müslimeti'l-mille bâ'isetü'l-vesika Benefşe bint-i Abdullah nâm câriye meclis-i şer'-i hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde medîne-i Lefkoşa mahallâtından Ayasofya mahallesini sâkinelerinden iken bundan akdem fevt olan Meryem bint-i Yusuf bin Abdullah nâm hâtûnun zevc-i metrûku Mehmed bin Yahya nâm kimesne mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip müteveffât-ı merkûme hâl-i hayâtında maraz-ı mevtime yedinde mülkü olduğum hâlde benim için eğer bu marazdan ifâkat bulursam müdebber olsun ve illâ vefât edersem mâlmdan âzâd olsun deyü ıtkımı maraz-ı mezbûrdan mevtime ta'lik eyledikde maraz-ı mezbûrdan ifâkat bulmayup yigirmi günden sonra vefât edip sülüs dahi müsâ'id olmağla cemî'-i mâlmdan âzâd olmuş iken hâlâ mezbûr Mehmed rıkk olmak üzere bana vaz'-ı yed eder su'âl olunup üzerimden yed-i âdiyesi kasr ve izâle olunmak matlûbundur dedikde ğıbbe's-su'âl mezbûr Mehmed cevâbında fi'l-hakîka müdde'îye-i merkûmeye rıkk olmak üzere vaz'-ı yedini ikrâr lâkin müteveffât-ı merkûme vech-i meşrûh üzere ıtkını mevtime ta'lik eylediğini ma'lûm değildir deyü inkâr edecek müdde'îye-i merkûmeden müdde'âsını mübeyyine beyyine talep olundukda, udûl-i ricâlden mahalle-i mezbûrede sâkin Mehmed Odabaşı ibn-i Musa ve Hüseyin bin Osman nâm kimesneler li-eclî's-şehâde meclis-i şer'a hâzırân olup isrû'l-istişhâd fi'l-hakîka müteveffât-ı merkûme Meryem hâl-i hayâtında maraz-ı mevtime işbu câriyesi müdde'îye-i mezbûre Benefşe için bizim huzûrumuzda eğer bu marazdan ifâkat bulursam müdebber olsun ve illâ vefât edersem mâlmdan âzâd olsun deyü merkûme Benefşe'nin ıtkını maraz-ı mezbûrdan mevtime ta'lik eyledikde maraz-ı mezbûrdan ifâkat bulmayup yigirmi günden sonra vefât edip sülüs dahi müsâ'id olmağla hâlâ cemî'-i mâlmdan âzâd olmuşdur. Biz bu husûsa bu vech üzere şahidlerimiz şehâdet dahi ederiz deyü her biri edâ-i şehâdet-i şer'iyeye eylediklerinde ğıbbe ri'âyeti şerâ'iti'l-kabûl şehâdetleri makkûle olmağın mücebine ıtkına hükm üzerinden kasr-ı yedine mezbûr Mehmed'e tenbîh olunup mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.”

Fi'l-yeymi'l-âşir min Şa'bâni'l-mu'azzam li-seneti sitte ve ısrîn ve mi'ete ve elf. (10 Şaban 1126), KŞS-8-147/497.

Kimi zaman kölelerin, efendileri tarafından kendilerine verildiğini iddia ettikleri âzat edilme vaadlerine dayanarak,⁴⁷ kimi zaman da hürriyet iddiasında bulunarak efendilerinin kendilerini satmasına karşı çıktıkları olmuştur.⁴⁸ Ancak âzat edilme vaadinin hukuki bir bağlayıcılığı bulunmadığından, mahkeme kölelerden iddialarını ispatlamalarını dahi istemeden davalarını reddetmiştir. Burada kölelerin, efendileri tarafından kendilerine belli bir zaman sonra hürriyetin vadedilmesini öne sürerek satışlarına karşı çıktıkları ve sahiplerine itaat etmedikleri bir vaka örnek olarak verilebilir. Kayda göre Rıdvan Odabaşı ibn-i Mustafa adlı kişi mahkemeye müracaat ederek Sa'îd ibn-i Abdullah ve Meryem bint-i Abdullah adlı kölelerinin davranışlarını beğenmediğinden ve kendisine itaat etmediklerinden dolayı onları satmak istediğini, fakat onların buna karşı çıktığını ifade etmiştir. Köleler ise savunmalarında; efendilerinin, altı sene hizmet ettikten sonra kendilerini âzat edeceğini vadettiğini, süre sonunda âzat edilmeyi beklediklerinden satılmayı kabullenmediklerini beyan etmişlerdir. Ancak mahkeme kendilerinin iddia ettikleri vaadin herhangi bir hukuki geçerliliği olmadığını belirterek, sahibin istediği gibi köleleri üzerinde tasarrufta bulunabileceğine hükmetmiştir. Anlaşılan odur ki köleler kendilerine verildiğini iddia ettikleri vaadin bağlayıcı olduğunu düşünerek satılamayacaklarını ve verilen süre dolunca da âzat olacaklarını düşünmüşlerdir.⁴⁹

Âzatlı kölenin tekrar satılmak istendiği bir vaka da kayıtlara yansımıştır. Belgeye göre Yusuf ibn-i Abdullah, Limye adasında ikamet etmekte olan efendisi Anber Mehmed Ağa tarafından 15 sene önce âzat edilmesine karşın bu şahsın vekili

⁴⁷ KŞS-8-120/423.

⁴⁸ KŞS-13-88/283.

⁴⁹ "Medîne-i Lefkoşa'ya tâbi ' Limye nâm karye sâkinlerinden işbu bâ'isü'l-vesika Rıdvan Odabaşı ibn-i Mustafa nâm kimesne meclis-i şer'-i hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde silk-i mülk-i sahîhinde münselik emlakinden oldukları sâbit ü zâhir olan orta boylu mültecî zenciyyü'l-asl müslimü'l-mille Sa'îd bin Abdullah ve yine orta boylu zenciyyetü'l-asl müslimetü'l-mille Meryem bint-i Abdullah muvâcehelerinden üzerlerine takrîr-i da'vâ edip işbu mezbûrân Sa'îd ve Meryem hizmetlerinde bilâ-vech tekâsül ve hıyânetleri olduğundan mâ'adâ bana adem-i itâ'atlarından nâşî kendilerden kemâl-i mertebe aczim olmağla bi'l-âhare mezbûrları bey' eylemek murâd eylediğimde bey'a inkiyâdları olmayup imtinâ' ederler su'âl olunup takrîrleri tahrîr ve bey'lerine izn-i şer'î verilmek matlûbumdur dedikde gibbe's-su'âl mezbûrân Sa'îd ve Meryem cevâblarında fi'l-hakîka her biri müdde'î-i mezbûrun olup rıkka inkiyâdlarını ikrâr velâkin müdde'î-i mezbûr târîh-i kitâbdan bir buçuk sene mukaddem altı sene istikâmetle hizmet edin ba'dehû sizi âzâd edeyim deyü da'vâ etmekle va'de-i mezbûruna binâ'en âzâd olunmak zu'muyla bey'a inkiyâd eylemedik deyü müdde'î-i mezbûrun mülkü olduklarını ikrâr etmeğîn va'd-i mezbûre binâ'en el-va'dü leyse bi-şeyin fehvasınca zu'mlarınâ fâsîd olmağla mezbûrânı gerek istihdâm ve gerek bey' edip keyfe mâ-yeşâ' mutasarrıfına müdde'î-i mezbûra izn birle mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu."

Fi'l-yevmi'l-hâdî aşar min Cemâziye'l-âhir li-seneti sitte ve işrîn ve mi'ete ve elf. (11 Cemâziye'l-âhir 1126), KŞS-8-120/423; diğer kayıt için bkz. KŞS-13-88/283.

olan Mehmed Efendi tarafından gayrimeşru bir şekilde satılmak istendiğini belirtmiş, söz konusu davalı şahıs da onun âzatlığını inkâr etmiştir. Yusuf ibn-i Abdullah'tan delil talep edilince şahitler vasıtasıyla hürriyetini ispatlamıştır.⁵⁰

İslâm hukukuna göre kişi müdebber olduktan sonra -mevlâsından olmayarak- çocuk dünyaya getirirse,⁵¹ o da kendisi gibi müdebber olur ve mevlânın vefatından sonra hürriyetine kavuşur. Burada önem arz eden husus çocuğun tedbirden önce mi sonra mı dünyaya geldiğidir. Çünkü çocuk tedbirden önce doğmuşsa tedbir hükümlerine tabi olmaz.⁵² İlgili dönemde bu konuda da bir ihtilaf yaşanarak mahkeme kayıtlarına yansımıştır. Musa ibn-i İsa adlı kişi müdebberlik yoluyla âzat olan bir babanın evladı olup, babası ve mevlâsı vefat ettikten sonra mevlâsının oğlu Ali ibn-i Halil adlı kişi, kendisinin tedbirden önce dünyaya geldiğini iddia ederek âzatlığını kabul etmemiştir. Musa ibn-i İsa da mahkemeye müracaat ederek doğumunun babasının müdebber olduktan sonra gerçekleştiğini şahitler aracılığıyla ispatlamış ve bu durum mahkemece kayıt altına alınmıştır.⁵³

⁵⁰ “İşbu orta boyly, açık kaşly, elâ gözlü mülteci Macariyyü'l-asl müslimü'l-mille bâ'isü'l-vesika Yusuf bin Abdullah nâm kimesne meclis-i şer'-i hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde medîne-i Lefkoşa mahallâtından Arab Ahmed Paşa mahallesi sâkinlerinden olup hâlâ Limye adasında me'mûren sâkin olan Anber Mehmed Ağa bin Ali nâm kimesne tarafından husûs-ı âti'l-beyâna vekîl-i sâbitü'l-vekâlesi olan Mehmed Efendi ibn-i Ali nâm kimesne mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip bundan akdem ben mezbûr Anber Mehmed Ağa'nın abd-i memlûku olup târîh-i kitâbdan onbeş sene mukaddem beni cemî'-i mâlından tahrîr ve i'tâk ve mülkünden ihrâc ve âzâd eylemişikin hâlâ yedimde olan itknâmem zâyi' olmağla mezbûr Mehmed Efendi beni rikk olmak üzere bi'l-vekâle bey' eylemek murâd eder su'âl olunup men' ve def' olunması matlûbumdur dedikde gibbe's-su'âl mezbûr Mehmed Efendi cevâbında fi'l-hakika müdde'-i-i mezbûru bey' eylemek murâd eylediğini ikrâr, lâkin itkını ma'lûmum değildir deyü bi'l-vekâle inkâr edicek müdde'-i-i mezbûrdan müdde'âsına beyyine taleb olundukda udûl-i ricâlden mahalle-i mezbûrede sâkin Mehmed bin Hüseyin ve Mustafa bin Mehmed nâm kimesneler li-ecli's-şehâde meclis-i şer'a hâzîrân olup isrûl-istişhâd fi'l-hakika mezbûr Anber Mehmed Ağa işbu müdde'-i-i mezbûr Yusuf'u târîh-i kitâbdan on beş sene mukaddem yedinde mülkü olduğu hâlde bizim huzûrumuzda cemî'-i mâlından âzâd eyledi hâlâ mezbûr Yusuf hürdür biz bu husûsa bu vech üzere şahidlerimiz şehâdet dahi ederiz deyü her biri edâ-i şehâdet-i şer'îyye eylediklerinde gibbe ri 'âyet-i şerâ'iti'l-kabûl şehâdetleri makbûle olmağın mücebince itkına ba'de'l-hükm müdde'-i-i mezbûr Mehmed Efendi bî-vech mu'ârâzadan men' olunup mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.”

Fi'l-yevmi's-sâlis aşar min Şevvâli'l-mükerrem li-seneti sitte ve işrîn ve mi'ete ve elf. (13 Şevval 1126), KŞS-8-162/538.

⁵¹ Çocuk mevlâdan olursa ümmü'l-veledlik söz konusu olacağından tedbir akdi ortadan kalkar.

⁵² Bilmen, *Hukuki İslâmiyye*, IV, s. 41.

⁵³ “Oldur ki; Öte yakada Güre(?) muzâfâtından Gökbüke(?) nâm karye sâkinlerinden Musa ibn-i İsa nâm mu'tak muvâcehesinde mahfil-i kazâda mevlâsı, oğlu olan Ali bin Halil muvâcehesinde bast-ı merâm edip babam İsa nâm kimesne bundan akdem müteveffâ olup merkûm Ali'nin babası Halil nâm kimesnenin abd-i memlûkü olup hâl-i hayâtında benim babam olan İsa'yı müdebber edip ba'de't-tedbir beni tevellüd edip hâlâ mu'tak iken merkûm Ali rikk olmak üzere da'vâ etmek murâd eder şer'le su'âl olunmasın taleb ederin dedikde, gibbe's-su'âl akîbü'l-inkâr merkûm Ali merkûm Musa'dan kelâminün misdâki beyyine taleb olundukda udûl-i müsliminden Mahmud Çavuş ibn-i Ter Ahmed ve Behram Çavuş ibn-i Abdullah ve Hüseyin Çavuş ibn-i Ahmed ve Osman ibn-i Ter Ahmed li-ecli's-şehâde meclis-i şer'a hâzîrlar olup fi'l-vâki' bundan akdem hâl-i hayâtında merkûm Ali'nin babası merkûm Halil merkûm Musa'nın babası İsa'yı müdebber edip ba'dehû merkûm Musa dünyâya gelmişdir mu'takdir biz bu

İlgili dönemde ümmü'l-veledlik iddiasına da rastlanmıştır. İslâm hukukuna göre cariyeye, mevlâsından diri veya ölü bir çocuk dünyaya getirir ve mevlâsı çocuğun kendisinden olduğunu kabullenirse cariyeye *ümmü'l-veled*, çocuk ise *hür* olur. Mevlâ, çocuğun kendisinden olduğunu ifade ettiğinde artık ümmü'l-veled olan cariyesini âzat yolunun dışında hiçbir surette mülkiyetinden çıkaramaz ve kendisi vefat ettiğinde cariyeye doğrudan âzat olur.⁵⁴ Ancak ifade edildiği gibi, ümmü'l-veledliğin söz konusu olabilmesi için mevlânın, çocuğun kendisinden olduğunu ifade etmesi belirleyici bir unsur olmaktadır. Kayıtlara yansıyan ümmü'l-veledlik iddiasında, Benefşe bint-i Abdullah adlı cariyeye, efendisi Ali Bey ibn-i Mehmed'in, çocuğunu satmak istemesi üzerine söz konusu çocuğun efendisinden olduğunu, dolayısıyla hür olduğundan satışının engellenmesini talep etmiştir. Efendi ifadeyi kabul etmediğinden mahkeme iddianın ispatlamasını istemiş, ancak cariyeye bunu gerçekleştirememiştir. Davalı olan efendiye çocuğun kendisine ait olmadığına dair yemin etmesi teklif edilince, bunu yerine getirmiş ve böylece mahkeme efendinin lehine hükmetmiştir.⁵⁵

b. Hür Kişinin Köle Olarak Satımı

İlgili dönemde zaman zaman hür kişilerin de köle olarak satıldıkları vaki olmuş ve bu kişiler hür olduklarını ispatlamak amacıyla mahkemeye müracaat etmişlerdir. Hür olduğu halde köle olarak satılan kişilerden biri de Mustafa ibn-i Mehmed'dir. Bu şahıs aslen Vanlı olup Antalyalı Osman ibn-i Abdullah tarafından Kıbrıs'a getirilerek gıyabında Emrullah Odabaşı ibn-i Yusuf'a köle olarak satılmıştır. Mustafa ibn-i Mehmed'in neden Kıbrıs'a geldiği ya da gelmeyi kabul ettiği belgeden anlaşılmamakla

---

husûsa şahidleriz şehâdet dahi ederiz deyü edâ-i şehâdet-i şer'iyeye eylediklerinde gibbe't-tasdîk kayd olundu." (29 Şaban 1019), KŞS-3-176/1099.

⁵⁴ Bilmen, *Hukuki İslâmîyye*, IV, s. 44-45. İlgili döneme ait dava kayıtlarında, efendisi tarafından satılan bir cariyeye; efendisinden hamile olduğunu iddia ederek bu satışa karşı çıkmış, fakat iddiasını ispat edemediğinden satışa mâni olamamıştır. bkz. KŞS-9-55/218.

⁵⁵ "İşbu orta boylu, açık kaşlı, zenciyyü'l-asl, müslimü'l-mille Benefşe bint-i Abdullah nâm siyâh câriye meclis-i şer'-i hatîrde cezîre-i Kıbrıs'da Tuzla kazâsına tâbi Kalavoson nâm karye sâkinlerinden Ali Bey ibn-i Mehmed mahzarında üzerine da'vâ edip ben Ali Bey'in memlûkesi olduğum hâlde beni istifrâş ve firâşından işbu hâzır-ı bi'l-meclis Fatma'yı tevellüd edip hattâ mezbûr Ali Bey Benefşe'den tevellüd eden veled benimdir deyü da'vet ve ikrâr etmekle mezbûr Ali Bey'in ümm-i veled-i olup kızım mezbûre Fatma'yı bey' etmek murâd eder su'âl olunsun, men' olunmak matlûbundur dedikde, gibbe's-su'âl mezbûr Ali Bey cevâbında vech-i meşrûh üzre ümm-i veledi olduğun inkâr edecek mezbûre Benefşe'den beyyine taleb olundukda [sh. 184] ityân-ı beyyineden acz ve istihlâf etmeğün mezbûre Benefşe'yi istifrâş edip ümm-i veledi olmadığına imâmeyn-i hüâmeyn kavli-i şerifleri üzre mezbûr Ali Bey'e yemin teklîf olundukda ol dahi alâ-vefki'l-mes'ûl yemin-i bi'llâhi'l-aliyyi'l-a'lâ etmeğün mezbûre Fatma'nun rıkkıyyetine hükm-i şer'î birle mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu."

Fî 22 Zi'l-hicci'ti-ş-şerîfe sene [1]142. (22 Zilhicce 1142), KŞS-13-183/594.

beraber Osman ibn-i Abdullah'ın dolandırıcı olduğu açıktır. Zira Mustafa ibn-i Mehmed, mahkemeye müracaat ederek kendisinin aslen hür olduğunu şahitler vasıtasıyla ispat etmiştir. Şahitlerden biri aslen mahkemede bulunmakla beraber gerekli olan diğer şahit bir özrüne binaen mahkemeye katılamamış, şahitliğine iki ayrı şahit tutarak mahkeme huzuruna göndermiştir.⁵⁶

Aslen Tarsuslu olup Lefkoşa'da Halas Bölükbaşı'nın hizmetinde bulunan Cuma ibn-i Elvan adlı kişi, işvereni olan Halas Bölükbaşı'nın vefatından sonra kölelik isnadına maruz kalmıştır. Kendisinin köle olduğunu iddia eden kişi, merhum Halas Bölükbaşı'nın çocuklarının vasisi olan Durali Beşe'dir. Cuma ibn-i Elvan mahkemeye müracaat ederek hakikatin ortaya çıkarılmasını talep etmiş ve mahkeme huzuruna çıkan şahitler vasıtasıyla hür olduğunu ispatlamıştır.⁵⁷

⁵⁶ “Budur ki; işbu hâfız-ı kitâb-ı müstetâb açık kaşlı, orta boylu, kara gözlü esmerü'l-levn Mustafa bin Mehmed nâm kimesne mahfil-i şer'-i hatîr-i lâzımı't-tevkîrde mahmiyye-i Lefkoşa ahâlisinden Emrullah Odabaşı ibn-i Yusuf nâm kimesne mahzarında da'vâ ve takrîr-i kelâm edip ben medîne-i Van mahallâtından Şatroğlu mahallesinden hurrü'l-asl olup babam ismi Mehmed ve anam ismi Şehriban olup bir vechile usûl-i fîrû'uma rikk târî olmamış iken Antalyalı Osman bin Abdullah nâm kimesne beni bir takrîb ile cezîre-i Kıbrıs'a getirüp gıyâbımda beni mûmâ-ileyh Emrullah Odabaşı'ya ol hinde riyâl-i seksen akçeye râyic olmağla yüz aded riyâl guruşa bey' edip ba'dehü bâyi'im mezbûr Osman vilâyetine avdet eyledikde müşârun-ileyh Emrullah Odabaşı beni rikk olmak üzere istihdâm etmiş idi. el-Hâletü hâzihî mezbûr odabaşından su'âl olunup edâ-yı şer' olunmasın iltimâs ederin dedikde, gibbe's-su'âl ve akîbü'l-inkâr ve ba'de'l-istişhâd udûl-i müslimînden Mehmed bin Süleyma nâm kimesne li-ecli's-şehâde mahfil-i kazâya hâzır olup fi'l-hakika müdde'î-i mezbûr Mustafa medîne-i merkûme mahallâtından Şatroğlu mahallesinden olup babası ismi Mehmed ve anası ismi Şehriban'dır ve hurrü'l-asldır deyü edâ-yı şehâdet-i şer'iyye eyledikten sonra diğer şahid-i asl olup özr-i şer'îsi olan Mustafa bin Mehmed nâm kimesne tarafından tahmül-i şehâdet eden Mehmed Ağa ibn-i Süleyman ve Şeyh Musa ibn-i Mustafa nâm kimesneler li-ecli's-şehâde mahfil-i kazâya hâzırân olup şahid-i aslım olan mezbûr Mustafa bizi işhâd edip merkûm Mustafa medîne-i merkûme mahallâtından Şatroğlu mahallesinden hurrü'l-asl olup babası ismi Mehmed ve anası ismi Şehriban'dır. Siz dahi benim şehâdetim üzerine şehâdet edin deyü şehâdetini bize tahmül etdi biz dahi mezbûr Mustafa'nın şehâdeti üzere şahidleriz ve şehâdet dahi ederiz ki müdde'î-i mezbûr Mustafa medîne-i mezbûre mahallâtından Şatroğlu mahallesinden hurrü'l-asl olup babası ismi Mehmed ve anası ismi Şehriban'dır bu husûsa dahi şahidleriz ve şehâdet dahi ederiz deyü edâ-yı şehâdet-i şer'iyye eylediklerinde ba'de ri'âyeti merâsimihâ şehâdetleri hayyiz-i kabûlde vâkı'a olmağın mücebiyle amel birle mâ-cerâ alâ mâ-cerâ bi't-taleb ketb olunup yed-i tâlibe vaz' olundu cerâ zâlik.” (15 Şevval 1043), KŞS-4-17/54.

⁵⁷ “Budur ki; mahrûse-i Magosa sükkânından işbu hâfız-ı kitâb, orta boylu, sık dişlü, esmerü'l-levn Cuma bin Elvan nâm kimesne mahfil-i şer'de mahmiyye-i Lefkoşa sükkânından olup bundan esbak fevt olan Halas Bölükbaşı'nın Hüseyin ve Emine nâm yetimlerinin kibel-i şer'den mansûb vasîleri olan Durali Beşe nâm râcîl mahzarında da'vâ ve takrîr-i kelâm edip ben, nefs-i Tarsus ahâlisinden olup babamın ismi Elvan ve vâlidemin ismi Fatma olup bir vechile usûl-i fîrû'uma rikk târî olmayup bir tarîk ile bu diyâra gelüp merhûm-ı mezbûrun bir müddet hizmetinde olmakla hâlâ vasiyy-i mezbûr Durali Beşe merhûm-ı merkûmun memlûkusun deyü benimle mu'ârazadan hâlî değildir su'âl olunup ihkâk-ı hak ve icrâ-yı şer' olunması matlûbumdur dedikde gibbe's-su'âl ve akîbü'l-inkâr müdde'î-i mezbûrdan takrîrine muvâfık beyyine taleb olundukda udûl-i müslimînden Ahmed Çavuş bin İbrahim ve Ahmed Ağa ibn-i Süleyman nâm kimesneler li-ecli's-şehâde mahfil-i kazâya hâzırân olup gibbe'l-istişhâdi's-şer'î fi'l-hakika müdde'î-i mezbûrun vatan-ı aslısı nefs-i Tarsus olup babası ismi Elvan ve vâlidesi ismi Fatma'dır. Hürriyyü'l-asl olup bir vechile usûl-i fîrû'una rikk târî olmamışdır. Biz bu husûsa şahidleriz ve şehâdet dahi ederiz deyü edâ-yı şehâdet-i şer'iyye eylediklerinde ba'de ri'âyeti merâsimihâ şehâdetleri hayyiz-i kabûlde vâkı'a olmağın mücebiyle amel birle mâ-cerâ bi't-taleb ketb olundu cerâ zâlik.” (1 Rebiulahir1044); KŞS-4-32/89

Bir başka dava kaydında ise trajik bir köleleştirme vakasına rastlanmaktadır. Medine bint-i Hasan adlı kadın, kocası tarafından Kıbrıs'a getirilmiş ve cariye olarak satılmıştır. Mahkeme kaydına göre Medine bint-i Hasan, yeniçeri olan Abdülganî Beşe'yle evlenmiş, kocası onu önce Halep'e ve daha sonra da Kıbrıs'a getirmiştir. Kıbrıs'a gelindiğinde kadının satılabilmesi için cariye olduğunu ifade etmesi amacıyla kadına, kocası tarafından birçok kez şiddet uygulanmış ve kadın da dayanamayarak Halep'ten cariye olarak satın alındığını ifade etmiş ve Halil ibn-i Bayezit adlı kişiye Canfeda adıyla cariye olarak satılmıştır. Anlaşılan odur ki, daha sonra kadının Adana'da ikamet etmekte olan annesi olaydan haberdar olmuş ve Halil ibn-i Bayezit'e ulaşarak durumu aktarmıştır. Halil ibn-i Bayezit de mahkemeye müracaat ederek Medine bint-i Hasan'a, kendisini satın alırken yapmış olduğu cariyelik ikrarının sorulması ve kayıt altına aldırılmasını talep etmiştir.⁵⁸

Hür olduğu halde zorla köle olarak satılan kişilerden biri de Meryem bint-i Mübarek'tir. Bu şahsın hürriyetini konu edinen birkaç dava kaydı mevcuttur. Bunların birinde Meryem bint-i Mübarek mahkemeye müracaat ederek hür olmasına rağmen kendisinin Ali ibn-i Hacı İlyas tarafından zorla alıkonup cariye olarak kardeşi Hüseyin ibn-i Hacı İlyas'a, daha sonra da Mustafa ibn-i Hacı Ramazan'a satıldığını öne sürmüştür. Adı geçen Hüseyin ve Mustafa adlı kişiler, söz konusu şahsın hürriyetini bilmediklerini öne sürerek hürriyet iddiasının ispatlanmasını talep etmişlerdir.⁵⁹ Bir başka mahkeme kaydından anlaşıldığına göre, Meryem iddiasını ispatlayıncaya kadar

⁵⁸ “Budur ki; Mahmiyye-i Lefkoşa sükkânından Üstâd Halil bin Bayezid nâm kimesne meclis-i şer’de Medine bint-i Hasan nâm hâtûn muvâcehesinde takrîr-i kelâm edip: ‘Bundan akdem mezbûre Medine’nin nâmı Canfeda olup Abdülganî Beşe nâm yeniçeriden rıkkâ olmak üzere on bir bin akçeye müslimîn mahzarında târîh-i kitâbdan dokuz ay mîkdârı zamân iştirâ edip ve merkûme Medîne, ‘Ben Çerkesiyyü’l-asl mezbûr Abdülganî Beşe’nin câriyesiyim. Beni Haleb’de satın aldı.’ deyü mukurre olmuş iken el-hâletü hâzihî mahrûse-i Adana’dan Ayşe nâm hâtûn, ‘Mezbûrenin ismi Medine olup benim sadriye kızımdır deyü şühûd ikâmet edip hürriyet iddi’âsın eder vech-i meşrûh üzere mukaddemâ rıkkıyetine i’tirâfi su’âl olunup takrîri tahrîr olunmasın taleb ederim.’ dedikde gibbe’s-su’âl mezbûre Medîne dahi merkûm Abdülganî Beşe beni mukaddemâ helâlliğe nikâh edip alup ba’dehü Haleb’e getirüp ve Haleb’den cezîreye getirüp bana ezâ ve ceñâ edip “câriyesin” deyü “mukurre ol” deyü nice def’a darb etmekle ben dahi merkûm Halil beni iştirâ eylediğinde fi’l-hakîka Çerkesiyyü’l-asl olup merkûm Abdülganî Beşe’nin câriye-i memlûkesiyin deyü mukurre oldum.’ dedikde mâ vaka’a bi’t-taleb ketb olundu.” (1 Zilkade 1018), KŞS-3-20/122.

⁵⁹ “Oldur ki; Ö[te] yakada Silifke Kazâsı’na tâbi’ Ada nâm karye sâkinelerinden Meryem bint-i Mübarek nâm bâkire, meclis i şer’â gelüp Hüseyin ibn i el-Hâc İlyas muvâcehesinde takrîr i kelâm edip ben hürretü’l- a]sl olup babamın ismi Mübarek, mu’tak vâlidemin ismi Döndü nâm hürretü’l asl iken mezbûrun karındaşı Ali nâm kimesne beni cebren ahz edip “câriyesin” deyü mezbûr Hüseyin’e verüp ve mezbûr Hüseyin dahi hâzır fi’l meclis Mustafa bin el-Hâc Ramazan nâm kimesne[ye] bey’ eyledi, hâlâ hürriyetim taleb ederim şer’le su’âl olunup ihkâk ı hak olunmak murâd ederim dedikde gibbe’s su’âl mezbûr Hüseyin ve merkûm Mustafa “hürriyetini bilmez[üz] hürretü’l-asl olduğunu isbât eylesün.” dedikleri kelimât bi’t taleb kayd olundu.” (11 Rebiülâhir 1019); KŞS-3-162/1015

satılmış olduğu kişiden alınarak Musa Beşe adlı kişiye emanet edilmiştir.⁶⁰ Hüseyin ibn-i Hacı İlyas, Meryem bint-i Mübarek'in hür olduğuna kani olduğunda ise vermiş olduğu 3600 akçenin karşılığında kendisinden 1200 akçe almış ve üzerinde hiçbir mülkiyet hakkının kalmadığını mahkeme huzurunda beyan etmiştir.⁶¹ Anlaşıldığı kadarıyla Meryem iddiasını mahkeme huzurunda ispat edememiştir. Zira iddia ispat edilmiş olsaydı hür kişinin köle olarak satılması meşru olmayacağından satım akdi geçersiz olacak ve kişi hiçbir ödeme yapmaksızın hürriyetine kavuşacaktı. Ayrıca Hüseyin ibn-i Hacı İlyas kadın üzerindeki mülkiyet davasından Allah rızası için feragat ettiğini ifade etmektedir. Buradan da anlaşılmaktadır ki, şayet hürriyet davası ispat edilmiş olsaydı Meryem adlı kişi zaten hürriyetine hukuken kavuşacağından Allah rızası için feragat durumu söz konusu olmayacaktı. Ne var ki dava ispat edilememiş gözükmese de, süreçte Hüseyin ibn-i Hacı İlyas, Meryem bint-i Mübarek'in hür olduğuna bir şekilde kani olmuş ve satın alırken ödemiş olduğu 3600 akçenin yerine 1200 akçe alarak kadının üzerindeki tüm haklarından feragat etmiştir. Meryem bint-i Mübarek'in zikredilen meblağı ne şekilde temin ettiği de yine bir başka mahkeme kaydına yansımıştır. Bu kayda göre Meryem bint-i Mübarek, Cafer ibn-i Abdullah adlı kişiden 1200 akçe almış ve bunun karşılığında kendisine 4 yıl boyunca hizmet etmek üzere anlaşmıştır.⁶²

Değerlendirme ve Sonuç

Başlangıçta da ifade edildiği üzere bu çalışmada kölelik açısından hürriyetin dava konusu edildiği vakalara odaklanılmıştır. Araştırmada bu davaların temel olarak iki kategoriye ayrıldığı ortaya çıkmıştır. Bunların birincisini âzatlık, ikincisini ise hürlük

⁶⁰ “Oldur ki; zikr olunan Meryem, Musa Beşe nâm kimesnede isbât-ı hürriyet edince emânet vaz' olundu.” KŞS-3-129/774.

⁶¹ “Oldur ki; öte yakada nefis-i Silifke'den olup hâlâ Girinye sâkinlerinden Hüseyin bin el-Hâc İlyas nâm kimesne meclis-i şer'-i şerîfde işbu hâfizatü'l kitâb Meryem bint-i Mübarek nâm bâkire muvâcehesinde bi't-tav'i's-sâf ikrâr ve i'tirâf işbu mezbûr Meryem câriyedir deyü karındaşım Ali nâm kimesneden iştirâ etmiş idim. Hâlâ hurretü'l-asl idüğü ilm-i yakîn ile ma'lûmum olmağın bahâsı için verdiğim üç bin altı yüz akçe mukâbelesinde mezbûre Meryem yedinden bin iki yüz nakd-i râyic-i fi'l-vakt akçesin alup mülkiyet da'vâsından hasbeten li'llâhi'l azîm ve taleben li merzât-i rabbihi'l-kerîm ferâgat eyledim. Ba'de'l yeym tarik-ı âhar ile benden veyâ vekîlimden husûs-ı mezbûra müte'allik da'vâ sâdır olursa inde'l-hükkâm mesmû'a ve makbûle olmaya dedikde mukırr-ı mezbûrun ikrâr-ı meşrûhunda mukarret-i lehâ el-mezbûre Meryem dahi vicâhen kabûl ve şifâhen tasdik etmeğın mezbûre Meryem'in hürriyeti için hâzihi'l-vesika bi't-taleb ketb olundu.” (28 Rebiülâhir 1019), KŞS-3-129/777.

⁶² “Oldur ki; mahmiyye-i Lefkoşa sâkinlerinden Meryem bint-i Mübarek nâm bâkire meclis-i şer'-de işbu bâ'istü'l-hurûf el-Hâc Cafer bin Abdullah muvâcehesinde bast-ı merâm bi't-tav'i's-sâf ikrâr ve i'tirâf edip işbu mezbûr el-Hâc Cafer'e târih-i kitâbdan dört yıl tamâmuna hizmet etmek üzere nefsimi icâreye verüp bin iki yüz akçesin aldım, şol şart ile ki sene-i mezbûre tamâm oldukda zikr olunan bin iki yüz akçe hizmetim mukâbelesinde benden taleb olunmaya dedikde mukırr-e mezbûrenin vech-i meşrûh üzere câri olan ikrârın mukarrun lehü'l-mezbûr el-Hâc Cafer dahi bi'l-muvâcehe kabûl ve tasdik etmeğın vâkı'ü'l-hâl alâ vukû'ihî bi't-taleb kayd olundu.” KŞS-3-129/778.

davaları oluşturmaktadır. Âzatlık davaları genellikle âzat edilen kölelerin âzatlıklarının inkârı sebebiyle meydana gelmiştir. Yaşanan ihtilafların müsebbibleri ise; başta vârisler olmak üzere sırasıyla mevlâlar, beytûlmal eminleri ve vasi gibi kişilerdir. Vârislerle âzatlıların mahkemede hürriyet konusunda karşı karşıya geldikleri dava sayısı 14'tür ve bu da âzatlıkla ilgili tüm davalar içerisinde %44'e tekabül etmektedir. Yapılan araştırmada görülen odur ki, vârislere karşı âzatlılar davalı ya da davacı oldukları tüm davaları kazanmışlardır.

Vârislerden sonra en fazla ihtilaf mevlâlarla yaşanmıştır. Mevlâlarla köle ya da âzatlıların karşı karşıya geldikleri söz konusu bu davaların sayısı 8'dir ve bu da oran olarak %25'e karşılık gelmektedir. Bu davaların 4'ünde mevlâlar, kölelerin âzatlığını inkâr etmiş fakat âzatlılar hürriyetlerini ispatlamışlardır. 2 davada ise hürriyet iddiası ispatlanamamıştır. 2 dava kaydında da köleler mevlâlarının, kendilerini âzat edeceğine dair vaatte bulunduğunu iddia etmiş; fakat bu vaatler hukuki bir bağlayıcılığı olmadığından reddedilmiştir.

Yapmış olduğumuz tasnife göre 3. sırada beytûlmal eminleri ve vasilerle yaşanan ihtilaflar yer almaktadır. Zira her ikisine dair de üçer dava kaydı tespit edilmiştir. Bu da %9'luk bir orana tekabül etmektedir. İlk olarak beytûlmal eminleriyle yaşanan ihtilaflara yer verilecek olursa, bunların tamamını âzatlıların kazandığı görülür. Bu ihtilaflar vefat eden bazı kişilerin vârisi bulunmadığından terekesine beytûlmal emininin el koyması ve bu süreçte kimi âzatlı kölelerin de hürriyetini tanımayarak terekede yer aldığını iddia etmesiyle vuku bulmuştur.

Vasilerle yaşanıp mahkeme kayıtlarına yansıyan ihtilafların ise; ikisinin tedbir akdinin inkârı, birinin de âzatlığın inkârı sebebiyle meydana geldiği görülmüştür. Daha önce de ifade edildiği gibi tedbir akdi mevlânın, kendisinin vefatıyla kölesinin âzat olmasını ifade etmesiyle meydana gelir. Yapılan duruşmada tedbir akdinin ispatlanmasıyla köleler âzatlıklarını elde etmişlerdir. Bir diğer ihtilafta ise, vasi tarafından âzatlık inkâr edilmiş fakat âzatlı iddiasını ispat ederek hürriyetini elde etmiştir.

Yukarıda zikredilen kategorilerin dışında ümmü'l-veledlik ya da âzatlı kölenin vekil tarafından tekrar satılmak istenmesi vakaları da sayılabilir. Ümmü'l-veledlikle

İlgili olan dava, köle tarafından ispatlanamazken âzatlının tekrar satılmak istendiği vakada âzatlı, iddiasını ispatlayarak hürriyetini tescillemiştir.

Yapılan incelemede 32 adet âzatlık davasının 28'inde (%88) âzatlığın ispatlandığı 4'ünde ise ispatlanamadığı ortaya çıkmıştır. Kazanılan davaların neredeyse tamamı âzatlık işlemine şahitlik eden “hür” kişilerin bu durumu mahkeme huzurunda beyan etmeleriyle gerçekleşmiştir. Bu durum özellikle iki açıdan önemlidir. Birincisi; âzatlıkla ilgili açılan 32 davanın 27'sinin⁶³ (%84) şahitler vasıtasıyla kazanılması, âzat işlemine şahit tutmanın -hukuki bir zorunluluğu olmasa dahi- oldukça yerleşmiş bir uygulama olduğunu göstermektedir. Zira birçok dava kaydında şahitler “*Hasbeten li'llâhi te'âlâ ve taleben li-merzâtihi bizim huzûrumuzda i'tâk edip bizi işhâd etmiştir. Biz bu husûsa şahidleriz ve şehâdet dahi ideriz.*” ifadesini kullanmaktadırlar. Bu uygulamanın, âzatlı köleleri kurtarıcı bir rolü olması açısından son derece hayati bir ehemmiyeti haiz olduğu rahatlıkla ifade edilebilir.

İkinci husus da, âzatlık davası sürecinde gerek davacı gerekse davalı pozisyonunda olsun âzatlı kölelerin davaların %84'ünü şahitler vasıtasıyla kazanması, toplumsal olarak kölelerin hürriyetlerinin sağlanmasına karşı gösterilen hassasiyetin de açık bir tezahürüdür. Zira karşılaşılan vakaların çoğunda mahkemede âzatlığı ispatlanmayıncaya kadar âzatlıların köle statüsünde oldukları göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durumda hür kişilere, hatta kimi zaman makam ve mevki sahibi olan ehl-i örften kişilere karşı kölelerin lehine şahitlik yapıldığı, haklarını elde edebilmeleri için arkalarında durulduğu anlaşılmaktadır.

İncelenen döneme ait hürlük davalarına gelince, bunların 4 şahsın farklı yollarla köleleştirilmeye ya da köle olarak satılmaya çalışılması sonucunda vuku bulduğu görülür. Hürriyetleri gaspedilen bu şahısların 2'si şahitler vasıtasıyla hürlüğüne ispatlarken, 1'i uzlaşılıyla bunu elde etmiştir. 1 mahkeme kaydında da hürlük iddiasının bahsi geçmekte ve ifade beyanına yer verilmektedir. Zikredilen bu vakaların tamamı 17. yüzyıla ait olup 18. yüzyılın sicillerinde böylesi davalara rastlanmamıştır.

---

⁶³ Geriye kalan bir dava da vârisin âzatlığı mahkemede ikrar etmesi yoluyla kazanılmıştır. bkz. KŞS-10-61/217.

Hürlük iddiasından bahsedilen en eski kayıt 1018/1610 yılına ait olup belgede kadının, kocası tarafından zorla cariye olarak satılmasından bahsedilmektedir. Belgeden; kocası tarafından zorla cariye olarak satılan Medine bint-i Hasan'ın, annesinin sunduğu şahitlerle hürlük iddiasında bulunduğu anlaşılmaktadır. Medine bint-i Hasan cariye olarak satılırken köleliğini ikrar ettiğinden dolayı onu satın alan şahıs mahkemeye müracaat ederek kadının bu ifadesinin mahkemece kayıt altına alınmasını istemiştir. Her ne kadar bu kayıta kadının hürriyetini elde ettiğinden bahsedilmemiş olsa da, hürlük iddiası için şahitler sunduğundan bahsedilmektedir. Dolayısıyla hürlük ispatı için gerekli şartları sağlayıp hürriyetini elde ettiği düşünülebilir.

Hürlük davalarından biri de, 1019/1610 yılına ait olup hür bir kadının zorla cariye olarak satılması sonucu meydana gelmiştir. Birkaç mahkeme kaydına yansıyan bu hürlük davası, Meryem bint-i Mübarek adlı kadının zorla alıkonulup cariye olarak satılması sonucu meydana gelmiştir. Her ne kadar kadın iddiasını kanıtlayamamış olsa da, anlaşıldığı kadarıyla cariye olarak kendisine satılan şahıs onun hür olduğuna kani olmuş ve bedel olarak ödediği miktarın bir kısmını kadından alarak kendisiyle uzlaşmıştır. Kadının bu parayı ne şekilde temin ettiği de bir başka mahkeme kaydına yansımıştır. Buna göre kadın, bir kişiye dört yıl hizmet etme karşılığında belli bir meblağ parayı peşin olarak almış ve bunu mahkemede kayıt altına aldırılmıştır.

1043/1634 tarihli bir diğer hürlük davasına göre ise, hür bir şahıs aldatılarak adaya getirilmiş ve köle olarak satılmıştır. Bu vakada Vanlı Mustafa ibn-i Mehmed adlı hür kişinin bir şekilde aldatılarak Kıbrıs'a getirildiği ve haberi olmaksızın köle olarak satıldığı anlaşılmaktadır. Bu şahıs da hürlüğünü şahitler vasıtasıyla ispatlamıştır.

1044/1634 tarihli bir başka dava kaydında ise, vasi tarafından iddia edilen bir kölelik iddiası vardır. Dava kaydından Tarsuslu Cuma ibn-i Elvan adlı kişinin Kıbrıs adasında bir şahsın hizmetçisi olarak çalıştığı, fakat hizmetinde çalıştığı şahsın vefatından sonra çocuklarının vasisi tarafından kölelik isnadına maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Bu hürlük iddiası da şahitler vasıtasıyla ispatlanmıştır.

Görüldüğü üzere ilgili dönemde Kıbrıs adasında dolandırıcı olarak adlandırılabilirler kişilerce bazen hür kişilerin de köle olarak satıldıkları vaki olmuştur. Kimi zaman da bilerek ya da bilmeyerek hür kişilere kölelik isnadında bulunulmuştur.

17. ve 18. Yüzyıl Kıbrıs Kadı Sicillerine Göre Kölelik İddiası
Karşısında Hürler ve Âzatlılar

Ancak görülen odur ki, hürlük iddiasıyla açılan tüm davalar davacıların lehine sonuçlanmış ve hürriyetlerini elde etmişlerdir. Köle olarak satılan ya da kölelik isnadına maruz kalan kişilerin tamamı Kıbrıs halkından olmayıp dışarıdan gelen ya da getirilen kişilerdir. Buna rağmen bu kimselerin hürlüklerini ispatlama ve elde etme imkânına nail oldukları anlaşılmaktadır.

Ek-1 Tablo: 17. ve 18. Yüzyıla Ait Âzathk ve Hürlük Davalarından Elde Edilen Veriler

1	Tarih	Kaza	Mah-Köy-Kasaba	Mevla	Köle (Köle/Âzatlı/Hür)	Davalı	K. Milliyeti	K. Cinsiyeti	K. Din	Belge	Dava Sonucu (Âzatlı/Hür)	Dava Konusu
2	1 Receb 1046	Leŕkoŕa	...	Boyacı Osman	Zülfikar bin Abdullah	Mehmed Subaŕı bin Osman	Rüsiyyü'l- asl	E	M	4- 182/42	kazandı	âzatlık
3	1 Receb 1046	Leŕkoŕa	...	Boyacı Osman	Siyavuş bin Abdullah	Mehmed Subaŕı bin Osman	Çerkeziy yü'l- asl	E	M	4- 185/43	kazandı	âzatlık
4	15 Œaban 1110	Leŕkoŕa	Câmi' -i Cedid Mahallesi	Süleyman Çelebi bin el- Hâc Œaban	Yusuf bin Abdullah	Fatıma binti Enbiya Efendi (Vası)	Rüsiyyü'l- asl	E	M	6- 67/196	kazandı	âzatlık
5	15 Œevval 1043	Van	ŒatroĖlu Mahallesi	...	Mustafa bin Mehmed	Emullah Odabaŕı bin Yusuf	...	E	M	4- 17/54	kazandı	hürlük
6	[29 Œaban 1019]	...	Gökbükü? nâm karve	Halil nâm kimesne	Musa bin İsa	Ali bin Halil	...	E	M	3- 176/10	kazandı	âzatlık
7	1 Muharrem 1045	...	...	Mâl defterdarı merhûm Hüsevin Efendi	Lalezar bint i Abdullah	Mehmed Çelebi ibn i Hasan	Eflakiyye tü'l- asl	K	M	4- 109/25	kazandı	âzatlık
8	1 Safer 1044	Leŕkoŕa	...	Nisa nâm hâtûn	Fatıma binti Abdullah nâm zenciye	beytü'l mâl-i ämme ve hâssa emini Kumarl zâde İbrahim Bey bin Nasuh	Zenciye	K	M	4- 56/149	kazandı	âzatlık
9	1 Rabiulahir1044	Magosa	...	...	Cuma bin Elvan	Durali Beŕe (Vası)	...	E	M	4- 32/89	kazandı	hürlük
10	[28 Rebiülâhir 1019]	Girinye	...	Hüsevin bin el Hâc İlyas	Meryem binti Mübarek	...	...	K	M	3- 129/77	hürlük tescili ifade	hürlük
11	1 Zilkade 1018	Leŕkoŕa	...	Üstâd Halil bin Bayezid	Medine binti Hasan	Medine binti Hasan	...	K	M	3- 20/122	bevanı delil talep	hürlük
12	[11 Rebiülâhir 1019]	Silifce	Ada nâm karye	Hüsevin bin el Hâc İlyas	Meryem binti Mübarek	Hüsevin bin el Hâc İlyas	...	K	M	3- 162/10	...	hürlük
13	9 Ramazan 1125	Leŕkoŕa	Balıktire nâm karye	Ahmed Hâce bin Resul	Abdullah bin Abdullah	Sultan binti Hüsevin	Zenciyyü' 1- asl	E	M	8- 63/269	kazandı	âzatlık
14	27 Zilhicce 1132	Leŕkoŕa	Kaymaklı nâm karye	Mumcu Süleyman Odabaŕı bin Mehmed	Abdullah bin Abdullah	Neslihan binti Safer ve diğer.	Zenciyyü' 1- asâleten	E	M	10- 59/209	kazandı	âzatlık
15	2 Rebiülevvel 1133	Leŕkoŕa	Haydarpaŕa Mahallesi	Ahmed AĞa bin Osman AĞa	Abdullah bin Abdullah Mehmed	Mü' mine binti Ali Efendi (Vası)	Zenciyyü' 1- asl	E	M	1- 78/292	kazandı	âzatlık
16	28 Rebiulahir 1139	Leŕkoŕa	Pera nâm karye	el-Hâc Mustafa bin Mehmed	Meryem binti Abdullah	Emine binti Hüsevin ve diğer.	Zenciyyet ü'l- asl	K	M	12- 122/42	kazandı	âzatlık
17	12 Cemaziyelevvel 1139	Leŕkoŕa	Câmi' -i Cedid Mahallesi	Hasan AĞa bin Mehmed	Bereket bin Abdullah ve Fatıma binti Abdurrahman	Salıha Hâtûn binti Osman	Zenciyyü' 1- asl	E-K	M	12- 125/44 4	kazandı r	âzatlık
18	15 Rebiulevvel 1143	Leŕkoŕa	Arabahmedpaŕa Mahallesi	Ramazan AĞa bin Hüsevin	Mercan binti Abdullah	Osman nâm kimesne	Zenciyyet ü'l- asl	K	M	13- 201/66	kazandı	âzatlık
19	18 Zilhicce 1154	...	Abdi Çavuş Mahallesi	Türk Osman bin Hasan bin Abdullah	Arab Ali	el-Hâc Mustafa bin Çavuş Hasan	Zenciyyü' 1- asl	E	M	15- 150/53	kazandı	âzatlık
20	22 Zilkade 1157	Leŕkoŕa	Tarhun Karyesi	es-Seyyid Ahmed bin Ali	Kara Ali bin Abdullah	Havva	Zenciyyü' 1- asl	E	M	16- 4/17	kazandı	âzatlık

21	15 Zilkade 1121	Lefkoşa	Arap Ahmed Paşa Mahallesi	Alime binti Mehmed	Mülayim binti abdullah	Seyyid Mehmed Ağa bin Mustafa	Zenciyyü'l-asl	K	M	7-118/31	kazandı	âzatlık
22	15 Cemaziyelahir 1139	Lefkoşa	Debbâğhâne Mahallesi	Hasan Beşe bin Ahmed	Muhammed ibn-i Abdullah	Hasan Beşe bin Ahmed	Moraviyy ü'l-asl	E	M	12-131/477	kazandı	âzatlık
23	17 Muharrem 1143	Lefkoşa	...	Bektaş Beşe bin Mehmed	Hadice binti Abdullah	Hadice binti Abdullah	Acemiyy ü'l-asl	K	M	13-188/61	kazandı	âzatlık
24	10 Zilhicce 1142	Lefkoşa	Ayasofya Mahallesi	Dizdâr Ali Ağa bin Abdullah	Ali bin Abdullah	Ali bin Abdullah	Zenciyyü'l-asl	E	M	13-182/58	kazandı	âzatlık
25	17 Rebiülevvel 1184	Lefkoşa	Karamanizâde Mahallesi	Ümmügülsüm binti Veli	Bilâl bin Abdullah	Ümmügülsüm binti Veli	Zenciyyü'l-asl	E	M	20-21/50	kazandı	âzatlık
26	10 Cemaziyelahir 1129	Magosa	...	el Hâc Mehmed (?)	Mercan [binti] Abdullah	Mercan [binti] Abdullah	Zenciye	K	M	9-14/35	kaybetti	âzatlık
27	3 Cemaziyelâhir 1133	Pendaye	Petre nâm karye	Emine binti el-Hâc Yusuf	Fâtıma binti Abdullah	Fâtıma binti Abdullah	Zenciyyet ü'l-asl	K	M	10-99/421	kaybetti	âzatlık
28	6 Ramazan 1137	Medine-i	Ömeriyye Mahallesi	Çorbacı el-Hâc Receb Ağa bin Abdullah	Arab Abdullah bin Abdullah	Varisler	Zenciyyü'l-asl	E	M	12-50/183	kaybetti	âzatlık
29	26 Cemaziyellevvel 1133	...	Kasaba-i Tuzla	el-Hâc Mehmed bin (?)	Bereket bin Abdullah	Hüseyn bin Ali (Vası)	Zenciyyü'l-asl	E	M	10-98/416	kazandı	âzatlık
30	1 Safer 1144	Lefkoşa	Korkudedefendi Mahallesi	Mustafa Ağa bin Mehmed	Anber binti Abdullah	Anber binti Abdullah	Zenci	E	M	14-10/33	kazandı	âzatlık
31	29 Muharrem 1133	Lefkoşa	Kızılkule Mahallesi	Receb Ağa bin Hüseyin	Fâide binti Abdullah	Fâtıma binti Receb	Zenciyyet ü'l-asl	K	M	10-61/217	kazandı	âzatlık
32	11 Cemaziyelahir 1126	Lefkoşa	Limye nâm karye	Rıdvan Odabaşı ibn-i Mustafa	Sa'id bin Abdullah ve Meryem bint-i Abdullah	Sa'id bin Abdullah ve Meryem binti Abdullah	Zenciyyü'l-asl ve Zenciyyet ü'l-asl	E-K	M	8-120/423	kaybetti	âzatlık
33	5 Cemaziyelahir 1141	...	...	el-Hâc Hasan Ağa bin Ali	Bilâl bin Abdullah	el-Hâc Hasan Ağa bin Ali	Zenciyyü'l-asl	E	M	13-88/283	kaybetti	âzatlık
34	10 Şaban 1126	Lefkoşa	Ayasofya Mahallesi	Meryem binti Yusuf bin Abdullah	Beneşe binti Abdullah	Mehmed bin Yahya	Zenciyyet ü'l-asl	K	M	8-147/49	kazandı	âzatlık
35	13 Şevval 1126	Lefkoşa	Arap Ahmed Paşa Mahallesi	Anber Mehmed Ağa bin Ali	Yusuf bin Abdullah	Mehmed Efendi bin Ali (Vekil)	Macariyy ü'l-asl	E	M	8-162/53	kazandı	âzatlık
36	20 Safer 1144	(Fî'l-asl Trabzon şehri)	İskarinyo nâm karye	el Hâc Mustafa bin Abdullah	Hasan ve Mehmed ve Osman ve Ali	Emin-i beytü'l mâl el Hâc Osman Ağa	Gürciyyü'l-asl	E	M	14-8/26	kazandı	âzatlık
37	6 Şevval 1145	(Fî'l-asl İslambolu)	Mahmudpaşa Mahallesi	Mustafa Ağa bin Abdullah bin Abdurrahman	Hasan bin Abdullah	Emin-i beytü'l mâl el-Hâc Mustafa Ağa bin Receb	Rüsiyyü'l-asl	E	M	14-64/297	kazandı	âzatlık
38	10 Receb 1156	(Fî'l-asl Diyarbakır)	...	es-Seyyid Abdullah Odabaşı bin Ahmed bin Abdurrahman	Ali bin Abdullah	Emin-i Beytü'l-mâl Çorbacı Ramazan Ağa bin Mustafa	Gürciyyü'l-asl	E	M	15-186/625	kazandı	âzatlık
39	22 Zilhicce 1142	Tuzla kazası	Kalavoson nâm karye	Ali Bey bin Mehmed	Beneşe binti Abdullah	Ali Bey bin Mehmed	Zenciyyü'l-asl	K	M	13-183/59	kaybetti	ümmülveledlik

Kaynakça

Kıbrıs Kadı Sicilleri, 1B, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22.

Abacı, Nurcan, *Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması (17. yy.)*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 2001.

Akgündüz, Ahmed, *İslâm Hukukunda Kölelik-Câriyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2006.

Aktan Hamza, “Vesâyet”, *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1997.

Aydın, M. Âkif, *Türk Hukuk Tarihi*, 5. Baskı, Hars Yay., İstanbul 2005.

Bardakoğlu Ali, “Vesâyet”, *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)*, XLIII, İstanbul 2010.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, I-VIII, Bilmen Yayınevi, İstanbul, tsz.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahihü'l-Buhârî*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1979.

Cin Halil – **Akyılmaz** Gül, *Türk Hukuk Tarihi*, Sayram Yay., Konya 2003.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistani, *Sünenu Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Dârü'l-Fikr, Beyrut, tsz.

Engin, Nihat, *Osmanlı Devleti'nde Kölelik*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.

Fendoğlu, Hasan Tahsin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Câriyelik*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996.

Güler, Ümit, *17. ve 18. Yüzyıl Kıbrıs Şer'iyeye Sicillerine Göre Müslüman-Zimmî İlişkileri ve İslâm Hukuku Açısından Tahlili*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bil. Enst., Bursa 2015.

Hamîdullah, Muhammed, *İslâm'da Devlet İdaresi*, çev. Hamdi Aktaş, Beyan Yay., İstanbul 1998.

Hamîdullah, Muhammed – **Aydın**, Mehmet Âkif, "Köle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVI, İstanbul 2002.

Karaman Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İz Yay., İstanbul 2001.

Mahmesânî Subhi, *el-Mebâdiü's-Şer'iyeye ve'l-Kânûniyye fi'l-Hacr ve'n-Nafakât ve'l-Mevâris ve'l-Vasiyye*, Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 2002.

Muhammed Kadri Paşa, *el-Ahkâmü's-Şer'iyeye fi'l-Ahvâli's-Şahsiyye*, dirâse ve thk. Muhammed Emin Saraç, Ali Cum'a Muhammed, Dârü's-Selâm, Kahire 2006.

Müslim, Ebû'l-Huseyn el-Kuşeyrî en-Nîsâburî Müslim b. el-Haccâc, *Sahihi Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 1956.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, I-III, İstanbul 1983.

Sak, İzzet, *Şer'iyeye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler 17. ve 18. Yüzyıllar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1992.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî, *Sünenü't-Tirmizî*, tahkik ve şerh İbrâhim Atve İvaz, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1975.

Ulvân, Abdullah Nâsıh, *Nizâmü'r-rık fi'l-İslâm*, Dâru's-Selâm, Yayım Yeri Yok 2004.